

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXV – leto 1979/80 – št. 1

Jezik in slovstvo

Letnik XXV, številka 1

Ljubljana, oktober 1979/80

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številok)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Aleksander Skaza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Breda Pogorelec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Tehnični urednik Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednik), Anka Dušej, Marjan Javornik, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 80.– din, polletna 40.– din, posamezna številka 10.– din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 40.– din

Za tujino celoletna naročnina 150.– din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina prve številke

Razprave in članki

- 1 *Drago Bajt*, Mencingerjev Abadon in utopija
- 8 *Hermina Jug-Kranjec*, Semantika in vloga ključnih besed v romanu Bogovec Jernej
- 14 *Meta Grosman*, Odlomek pri pouku književnosti

Literarnozgodovinski problemi, gradivo, komentarji

- 18 *Milko Matičetov*, Sv. Jožef ne more plačati štibre. Iz slovenskih ljudskih pesmi 2

Kulturnozgodovinske ekskurzije

- 23 *Božena Orožen*, Maribor za vsakdanjo (slavistično) rabo

Ocene in poročila

- 25 *Marjan Dolgan*, Janež-Ravbarjev priročnik ali nepojenjujoči čar okostenelosti

Zapiski

- 29 *Breda Pogorelec*, Petnajsti seminar slovenskega jezika, literature in kulture
- 31 *Franc Jakopin*, Tretja jugoslovanska onomastična konferenca v Dubrovniku
- 32 *Franc Jakopin*, Kam lahko sežejo ponaredki?

Iz dela Slavističnega društva Slovenije

- 32 Predlog priporočil devetega kongresa zveze slavističnih društev Jugoslavije slavističnim društvom

Drago Bajt

RTV v Ljubljani

MENCINGERJEV ABADON IN UTOPIJA

Mencingerjev *Abadon* ali »bajka za starce«, kakor je pisatelj podnaslovlil svoje v mnogem zanimivo literarno delo, je osrednji spis slovenske utopične proze. Zato ni naključje, da se ga slovenska literarna veda, publicistika in esejistika lotevajo še danes, zdi se celo, da je tačas še bolj živ kot je bil ob svojem natisu leta 1893, o čemer pričajo številne razprave in članki v zadnjih letih,¹ pa tudi ponovna izdaja romana.² Vzroki za intenzivno navzočnost *Abadona* med zdajšnjimi slovenskimi preučevalci in bralci tiče v idejni, tematski, vrstni in oblikovni večplastnosti romana; ta se prav zaradi vsestransko zapleteno sestavljenega ustroja vedno znova in nanovo aktualizira v zavesti sprejemnikov.

Vse naštete vidike, s katerih želimo pregledati Mencingerjevo delo, je mogoče zreti tudi z gledališča umetniške zvrsti, ki v zadnjih desetletjih neusmiljeno in prav pogoltno sega po vseh človekovih bivanjskih problemih, jih umetniško obdeluje z izredno mnogovrstnostjo postopkov in jih nato ponuja v spektakularni raznoobličnosti. V mislih imamov zvrst znanstvene fantastike, ki je na področju književnosti v dobrih 50 letih posesala in preoblikovala celotno utopično literarno tradicijo, od antičnega pustolovskega in fantastičnega romana, prek klasične morovske utopije, razsvetljskega planetarnega romana, predromantične grozljivke in fantastične novele, do antiutopije 20. stoletja. Mencingerjev *Abadon* je z razgledišča znanstvene fantastike kot posebne literarne zvrsti kaj hvaležen predmet preučevanja: osvetljen v najmodernejšem barvnem spektru znanstvenofantastične književnosti in prelomljen v utrjeni problemski prizmi utopične in antiutopične proze, nam pokaže prav spektakularno idejno, tematsko, vrstno in oblikovno razgrnjenost. Znanstvenofantastična literatura je kot laterna magica, ki nam kaže pisano podobo znanega Mencingerjevega romana z vseh poglavitnih zornih kotov: z gledišča ideologije, mitologije, znanosti in literarne umetnosti.

1

Ideološke sestavine *Abadona* so bile v središču dozdajšnjih literarnih preučevanj. Raziskovalci so ugotovili, da Mencingerja zanimajo splošna in posebna vprašanja politike, gospodarstva, vere, znanosti, tehnike, kulture, umetnosti in jezika v zadnjih desetletjih 19. stoletja. Mencinger je »konstruktivno posegel v rešitev najaktualnejših, težkih in usodnih vprašanj, ki zadevajo mišljenje, življenjsko usodo človeštva vobče, nas Slovencev posebe: estetičnih, socialnih, državnih, narodnih, verskih, vzgojnih, političnih«, je pisal Josip Tominec.³ Že prej je prvi urednik Mencingerjevih del označil roman kot »bajevno bodočnost človeštva, zlasti slovenstva.«⁴ Malone enako je opisal *Abadona* tudi Jakob Kelemina: »utopistična slika bodočega razvoja človeštva.«⁵ Janez Logar je naštel pet

¹ M. Kmecl: *Janez Mencinger kot meščanski ideolog*, v zborniku: *Krško skozi čas*, Krško 1977, str. 207–215; B. Grabnar: *Utopije in antiutopije v slovenski literaturi 19. stoletja*, »Ljubljanski dnevnik«, 18. 3. – 28. 3. 1978, ponatisnjeno tudi v knjigi: *Mavrična krila*, izbor slovenskih znanstvenofantastičnih zgodb, TZS, Ljubljana 1978, str. 83–103; Z. Ferkolj: *Utopija v slovenski prozi 19. stoletja*, SR, št. 4/1978, str. 403–416.

² »Iz slovenske kulturne zakladnice«, ZO, Maribor 1979.

³ *Slovenski biografski leksikon*, 5. zv., Ljubljana 1933, str. 94.

⁴ *Izbrani spisi Janeza Mencingerja IV*, SM, Ljubljana 1927, str. IV.

⁵ *O virih Mencingerjevega Abadona*, »Ljubljanski zvon«, 1920, str. 396.

temeljnih ideoloških sklopov romana: razvoj svetovnega kapitalizma, napredek znanosti in tehnike, pesimistični življenjski nazor slovenske akademske mladine, slovenske politične in kulturne razmere in strah pred proletariatom; na osnovi teh je razglasil delo za programatični »manifest slovenskega liberalizma oziroma liberalnega katolicizma«, za »filozofsko, zgodovinsko in družbeno-politično poglobljeno literarno delo«. ⁶ Še določneje je *Abadona* iz teh zornih kotov osvetlil Matjaž Kmecl; zanj je Mencingerjeva »bajka za starce« »vizionaren, futurološki pretres morale in možnosti kapitalistične družbe proti koncu 19. stoletja«, celo več, politična, tehnokratska in ekološka vizija »stehnzirane in zmehanizirane ... dehumanizirane družbe 24. stoletja«. ⁷

Mencingerjev *Abadon* je ideološkim razvidom ustrezno doživljal tudi različno naravnano vrstno odrejanje. Za Antona Slodnjaka je roman predvsem »kritika dobe in družbe«, ⁸ se pravi kritičen prikaz slovenskega meščanstva ob koncu 19. stoletja. Na tako pojmovanje merijo tudi tisti avtorji, ki govorijo o *Abadonu* kot o »satiričnem romanu« oziroma »satirično družbeno-političnem romanu«. ⁹ Ti so roman brali predvsem kot literarni odsev posebnega slovenskega prostora in časa, posnetek specifičnega družbenega ustroja in miselnosti, ki ga ustvarja pisateljeva domišljija, usmerja in osmišlja pa njegova ideologija. Tako razumevanje namreč zahteva satirično delo: upodobljeni svet umetnine osvetli avtorska idejna perspektiva tako, da postane docela jasno, kakšen ne bi smel biti realni svet, v katerem je delo nastalo. Tako so Mencingerjev roman razumeli predvsem kot umetniško bolj ali manj prepričljivo, trdno in posrečeno zlitje konkretnega antiideala in abstraktnega ideala, ki ga je mogoče najboljše rekonstruirati iz avtorjevega svetovnega nazora. In tako so nastali spisi, ki jih moremo povzeti približno takole: *Abadon* izseva avtorjev idealizem in optimizem, neomajno pisateljstvo vero v slovenstvo, upanje v prihodnjo usodo malega naroda, ki bo ostal vsemu navkljub pred človeško zgodovino in bogom, če bo le veren in nraven in bo ljubil boga in sebe kakor samega sebe. »Utopični pogled v bodočnost je žgoča kritika modernega pesimizma in materialističnega naziranja«, je pisal Stan-ko Bunc. ¹⁰ Iz podobnih razlogov je nastala tudi oznaka o Mencingerjevem »notranjem« ali »pozitivnem« krščanstvu, po katerem je *Abadon* »evangelij pravega slovenstva« ¹¹ in »nova slovenska sinteza«. ¹²

Razumevanje *Abadona* kot čiste satire pa so vsekakor oteževale druge sestavine romana, predvsem fantastične in utopične. Na eni strani je vplival na poimenovanje osrednjega lik *Abadona*, Gonôbe ali angela pokončevalca, »zlega duha laži in prevare, licemerstva in krivice« (*Abadon*, 206¹³), ter njegove demonične moči, na drugi popotovanja v človeško preteklost in prihodnost ter prikaz prihodnje človeške družbe in njene ureditve. Obojno so doslej večinoma obravnavali kot izpeljanke satire, kot poseben avtorjev umetniški način, s katerim je idejno in tematsko jasneje izrisal nezdržljivost satiričnega ideala in antiideala. Povezovanje satire s fantastiko in utopijo pa je vsekakor močno vplivalo na umetniške in ideološke značilnosti *Abadona*. Vpeljava peklenkega angela Apokalipse je dala Mencingerjevemu romanu filozofsko poglobljenost, obenem pa mu je ponudila tla za avtorski oblikovalni postopek, s katerim je okrepil satiričnost dela. Podobno lahko rečemo tudi za utopične in antiutopične elemente v osrednjih poglavjih *Abadona* (VII. – X. poglavje). Ti elementi, ki nas natančneje zanimajo, dajejo *Abadonu* značilno barvo utopične in antiutopične proze.

Utopična književnost konstruira podobo človeške stvarnosti, postavljene v drug čas in drug prostor. Avtorjevi vzroki za to pisateljsko odločitev so sociološke narave: čas in pro-

⁶ Janez Mencinger: *Zbrano delo II*, DZS, Ljubljana 1962, str. 431.

⁷ Janez Mencinger kot meščanski ideolog, v navedeni knjigi, str. 211.

⁸ *Zgodovina slovenskega slovstva III*, SM, Ljubljana 1961, str. 293.

⁹ F. Levce, pismo z dne 6. 11. 1880; J. Mencinger: *Zbrano delo II*, str. 423.

¹⁰ »Življenje in svete«, št. 12/1938, str. 180.

¹¹ Josip Tomižnek: *Izbrani spisi J. Mencingerja IV*, str. XXX.

¹² F. Vodnik: Janez Mencinger: *Abadon*, v knjigi: *Ideja in kvaliteta*, ZO, Maribor 1964, str. 74.

¹³ Navedki so iz II. knjige *Zbranih del J. Mencingerja*, Ljubljana 1962 (»Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev«).

stor, kjer živi, očitno nista ustrezen zgled in spodbuda za ustvarjanje umetniških del. Avtor s pomočjo literarne umetnine zbeži iz življenjske stvarnosti. To mu omogoča domišljija, ki si zna izmisliti nešteto načinov za beg iz kletke konkretnosti. Beg v drug prostor in drugačen čas je v klasični utopični književnosti navadno pojasnjen s spanjem, sanjami, bolezenskimi blodnjami ipd. Znanstveno, se pravi realno verjetno in mogočo utemeljitev bega (iznajdba rakete, izum časovnega stroja itd.) vpelje šele sodobnejša znanstvenofantastična književnost.

Ta beg pa ni le beg iz neznosne prešernovske »življenja ječe«, kjer gospodari rabljevski čas. Je tudi umik pred fizičnimi, psihičnimi in mentalnimi mejami človeštva, izmik neizprosni človeški usodi, ki se izteka v smrt, prehod v stvarnost, kjer je človeškemu posamičniku in skupnosti podeljena nesmrtnost, neomejena modrost in spoznanje, nemotena sreča in neizmerno blagostanje. Tak umik iz človeške stvarnosti se je zgodovinsko izkazal za nemogoč ali pa vsaj pomaknjen v daljno prihodnost. Zato so predvsem idejni problemi utopične književnosti v primerjavi z realistično »nerealni«. Utopični roman je spričo tega postavljen v neposredno bližino mitološke zgodbe, bajke, pravljice, legende, fantastične novele, idile ali pastorale. Od teh jo zmore razmejiti samo logična in znanstvena verjetnost ali mogočnost, ki pa obenem zahteva tudi rabo posebnih pripovednih postopkov in jezikovnih sredstev.

Najsplošnejše značilnosti, odločilne za nastanek in zasnovno utopične proze, so razberljive tudi iz Mencingerjevega *Abadona*. Zasnova človeka kot individuuma je skrajnje pesimistična, tako da prav zahteva izhod v utopični družbeni stvarnosti, ki so jo nekateri raziskovalci zenačili s »pozitivnim krščanstvom«. Človek je »zgolj metež, ki v njem gomez brezštevne strasti in bede: kaos, ki v njem brodira eros in antheros – ljubezen in črt« (87). Še huje: človek je »samo atomček iz tega kaosa . . . Ljubeč roditi, črteč moriti – to sta tečaja, ob katera se suče delo in nedelo zemljanov!« zatrjuje Abadon (prav tam).

Ni torej čudno, da je družba ljudi neznosna družba človeških volkodlakov in vampirjev, ki pijejo človeku kri še po smrti, družba »volčjih bratodercev« (105). Zato Samorad Veselin iz veseljem sprejme Abadonovo ponudbo, ki ga doleti v spanju, v tem »prestanu neprestanega trpljenja«, »pozabi samega sebe«, »pretrgljaju večnosti« (92). Rade volje sklene z njim pogodbo, ki mu obljublja premagati prostor in čas, videti preteklost, sedanjost in prihodnost, preseči nezmagljive meje človeškega telesa in razuma. Abadon mu obeta in tudi dá nevidnost, možnost ločenega življenja duha in telesa, nesmrtnost. Cela vrsta iznajdb in odkritij v Mencingerjevem romanu služi premagovanju človekove bivajske zamejenosti, razumljene pri tem »bohinjskem Herodotu« kot kazen za izvirni greh (»Segli smo po prepovedanem sadu spoznanja in zatorej smo pahnjeni v prekletstvo in pregnanstvo« – 163). Najprej je tu Abadonov obroč: »S tem obročem si neviden, neslišen in netehten, kadar hočeš in dokler hočeš; slušal bo moje ukaze in te nosil, kamor porečeš; odpiral bo gore in zaklade, pa tudi misli in usta ljudi, da bodo vpricho tebe govorili čisto resnico; z njega pomočjo boš videl v vsako daljo skozi temo in zid« (94). Podobne lastnosti ima tudi zdravilo slovničarja Slovogoja: »Čudovite kapljice in zvari, katere je izumljal za izboljševanje in podaljševanje človeškega življenja . . . povzročajo, da človek vidi in spozna človeka na miljo, loči z vohom jeklo od železa, sliši pretakanje sokov v rastlinah, zapomni si za več dni celo polo števil in besed, več dni zdrži brez hrane in spanja« (132). Ta sok iz rože mogote, s katerim se hrani poslednji Slovenec v votlini Bogatina, je kakor »modrijanski kamen, ki spremeni navadni prah v zlato . . . človeško življenje podaljša za nekaj stoletij« (235). Tudi vsi drugi izumi in iznajdbe v romanu služijo begu iz lastnega telesa, begu pred soljudmi in družbo, begu v drugačno življenje in druge razsežnosti: naočniki, ki dajejo vpogled v človeško zgodovino, leteči ljudje, umetna hrana iz lesa in prsti, »stol očite spovedi« – nekakšen elektromagnetni detektor laži, ki omogoča branje misli pri zaslišanju, zdravilo proti staranju itn.

Vse te realije, ki navadno sodijo v klasični repertoar fantastičnega romana ali pravljice, so pri Mencingerju služabnice satire. Abadonovi pripomočki Veselinu Samoradu omogočijo dvig nad »volčje bratoderce«, ki časte le zlato tele. Breztelesne oči duha mu olajšajo »samovid« celotne človeške zgodovine v večnostnem trajanju. »Duša je neumrjoča hči večnosti, a život je minljivi sin časa«, beremu v *Abadonu* (137). V tem aforističnem stavku je izražena idejna napetost med idealom in antiidealom satiričnega dela, napetost med »notranjim« in pozunanjenim krščanstvom, ki se sprosti v ambivalentnem smehu skoz solze in navsezadnje ustreže avtorjevemu namenu – »priti skozi laž do resnice ... kakor skozi temo do luči« (169).

Tej avtorski idejno-umetniški težnji služita v romanu tudi znanost in tehnika, sploh vsa-ko racionalno spoznavanje. Dvojnost med duhom in telesom, mislijo in snovjo, poduhovljenim in materialnim svetom ni izražena samo v opozicijah notranje/ zunanje krščanstvo, »volčji bratoderci«/ slovníčar Slovogoj, neumrjoča hči večnost/ minljivi sin časa, »naša znanost brez srca (doctrinis nostris sine corde)/ »oči srcá« – temveč tudi drugje, v opozicijah spodaj/zgoraj, tla/nebo, zemlja/vesolje, tema/svetloba (»Spodaj se razprostira črna tema, zgoraj pa se leskečejo zvezde v čudoviti, Samoradu do sedaj neznani svetlobi«, 112–113). Vsevedni in vsevidni Abadon obljublja Samoradu »druge in zopet druge presnove teh na videz samogibnih in za milijone vekov namenjenih sončnih skupin v prostora brezkončnosti ... Marsikatera zvezda, katere luč ti danes miglja tako žarko, ugasnila je že pred tisoč leti in se je razdrobirila; in koliko novih svetov kroži po brezmejni prostranini, katerih luč do sedaj ni dospela do svetovne drobtinice, katero imenujete Zemlja« (115). »Zabave vede in spoznave« (342) dvigajo človeka »nad težnjami in marjnjami povprečnih človeških hodničnjakov in krtnoplezalčkov« (342) – prav tako, kot »ladnjica, ki je s konopcem pripeta pod zrakoplov« (112–113), dvigne Samorada Veselina v zračne višave. Četudi imamo v *Abadonu* še celo vrsto tehničnih izumov, nastalih na podlagi znanstvenega spoznavanja (npr. ustekleničeni plini, diamanti iz lipovega oglja, stisnjena električna, primitivni TV aparat, ceneno kurivo iz vode in sončnih žarkov ipd.), pa je očitno, da Mencinger ni ne zagovornik duha Velike Azije, ki prisega na »vesoljni napredek« in »matematično gotove podatke statistične vede« (322), ne pristaš Slovogoja in njegove »znanstvene« slovnice, ne navdušenec nad Rudovarjevo kemijsko tehnologijo, ki vodi v totalitarno tehnokracijo. Mencinger v *Abadonu* ni ustvaril trdne in prepričljive podobe utopične družbe s pozitivnim predznakom. Z nekaterimi realijami utopične književnosti in moderne znanstvene fantastične književnosti je le satirično preoblikoval znane, že iz antike izvirajoče mite o blaženosti, sreči in popolni svobodi, dodal in celo groteskno transformiral pa je še tradicionalne mite (npr. mit o Črtomiru). Mencingerju se je skoz Samoradove oči pokazala »svetovna zgodovina kot svetovna sodba« (118), ne pa kot znanstveno zasnovan dolgoročni proces, na katerega namiguje s paradoksnim aforizmom: »Če hočeš srečno živeti, dobro vzgoji svojega – deda« (157–158). Pod vplivom evropske duhovne in zgodovinske skušnje njegovega časa utopična država (»rodovit gaj« po Mencingerjevo) ni bila več mogoča, celo v umetniški domišljiji ne. Tehnika in znanost nista bili več zvezdi vodnici v srečo, svobodo in popolnost dežele, kjer se cedita mleko in med, se pravi dežele, ki je ni, temveč dvojno pogubna pot: prvič pot v tehnološki pekel tovarn, ki jih razkazuje Abadon Samoradu Veselinu v IX. poglavju, in drugič pot v militaristični pekel azijske Evrope, ki jo popisuje v X. poglavju duh Velike Azije. Slovenija 24. stoletja za Mencingerja ne more več biti nikakršen utopični paradiz, kjer sta duh in telo zlita in dokončno potešena, temveč antiutopično kraljestvo kovinskih elektrarn ob Bohinjskem jezeru in velikanskih obzidanih delavnic v Labodski dolini, kjer je delitev fizičnega in umskega dela speljana do kraja, kjer je človek postal stroj brez lastnih misli. Evropa prihodnjih stoletij pa je diktatura »človeškega vladarja boga ... neumrjočega, vsevedočega in vsemogočega« (309). »Sedaj je vzela država vse delo v roke«, beremo na strani 277. Utopično enakost, srečo in svobodo v popolnosti je nadomestila antiutopična »popolna nesvoboda« (289). »Nihče nima pravic, vsakdo ima samo pokorščino, za-

torej smo pa tudi vsi enaki in državna oblast razpolaga z našim življenjem in z našo smrtjo popolnoma svobodno« pravi duh Velike Azije (315). Mencingerjeva prihodnja Evropa je značilna antiutopična »država na temelju materializma in robstva« (318), prav taka pa je tudi Slovenija 24. stoletja, ki jo Samorad označi za »gabno kobilišče« (289). Povsem ustrezen je torej Truhlarjev opis tega dela *Abadona*: »sanjski prikaz bodoče države strojev s človekom-strojem«. ¹⁴

Samorad Veselin, ta nesrečni »narobe-Črtomir« (330), je torej postavljen pred dejstvo: utopična država ni mogoča, antiutopična pa je še strašnejša skupnost »volčjih bratoderccev«. To dokončno potrди duh Velike Azije: »Dolgočasna blaženost . . . je zgolj negacija, vedno zatajevanje samega sebe . . . tragikomedija, ki se igra na odru človeške zgodovine« (342). Samorad lahko izreče samo še dvomeče faustovske besede: »Zgolj pred ugankami strmim in sam sebi sem največja zastavica« (362). Po teh besedah sodi Mencingerjev roman v tisti tok antiutopične proze, ki postavi na glavo morovsko tradicijo in doseže vrhunec v treh romanih 20. stoletja: Zamjatinovem *Mi*, Huxleyevem *Krasnem novem svetu* in Orwellovem *1984*.

S tem je še enkrat opredeljena in tudi dokončno razrešena avtorjeva ideološka naravnost: satirični ideal, ki se je poskušal zasnovati na način utopične realnosti, se je zlomil in spremenil v antiutopično stvarnost, t. j. v antiideal satire. Ker pa se satira brez svojega pozitivnega protipola spremeni v navadno družbeno-kritično realistično prozo, je torej razumljivo, če se na tem mestu konča tudi Mencingerjev *Abadon*: celotno dogajanje se izkaže za »povoj čudne bolestne blodnje«, za škodljivo posledico branja knjig, teh »izrodkov kipečih možganov in negodnega slavohlepja našega nervoznega veka« (395, 396). S tem je, mimogrede rečeno, omogočena tudi bralčeva katarza, saj je fantastični element, ki je vdrl v Samoradovo življenje na začetku pripovedi, zdaj odpravljen. Konec *Abadona* ponovno sili tudi literarnega raziskovalca, da upošteva pri preučevanju interakcijo satiričnih, fantastičnih, utopičnih in antiutopičnih elementov, ki šele skupaj in hkrati zasnvljajo Mencingerjevo literarno delo v njegovi večplastnosti in mnogoličnosti.

2

Po vsem tem ne moremo več dvomiti, da so miselne prvine utopične in antiutopične proze, preoblikovane zaradi samosvoje povezanosti s prviniami literarne satire in fantastike, ena od temeljnih zasnov Mencingerjevega *Abadona*. Miselna izhodišča, ki jih ponujata omenjeni prozni zvrsti, so v romanu tudi na tematski ravni ustrezno razčlenjena. V središču je tema prihodnje družbe, zajeta v model avtoritarne države (Velika Azija, Slovenija 24. stoletja). Iz osrednjega tematskega stržena izhaja šop motivnih nastavkov: vprašanja politike, ekonomike, kulture, umetnosti, filozofije, religije, izobraževanja in vzgoje, znanosti in tehnike. Znanost, »zabave vede in spoznave«, kot pravi Mencinger, je v *Abadonu* upodobljena kot svetopisemski zli duh iz *Janezovega razodetja*, kot zvezda, ki je padla na zemljo. V sodobni znanstvenofantastični literaturi je zasnvljavajoči element, ki usmerja ideološke, tematske, zvrstne in oblikovne sestavine, v *Abadonu* pa je negativno opredeljena prvina, »zgolj neurejena zbirka odlomkov brez notranje zveze« (123–124), kot taka pa poglavitni povzročitelj zla v prihodnji človeški družbi. Večina tehnoloških in znanstvenih vprašanj, pa naj gre za Slovogojovo jezikoslovje v naslednjih 500 letih ali za Rudovarjevo kemijo ali za elektrotehniko v Sloveniji 24. stoletja, je prikazana izrazito satirično, kot antiutopična komponenta par excellence. Le redke tehnične realije so v Mencingerjevem romanu zakonita sestavina prihodnje družbe, kakršno si zamišlja avtorski ideal: električna energija, računalnik v Alpah (»središče električnih zvez . . . veliko hra-

¹⁴ V. Truhlar: »Notranje krščanstvo« v *Mencingerjevem Abadonu*, v knjigi: *Doživljanje absolutnega v slovenskem leposlovju*, Ljubljana 1977, str. 41.

nilišče listin in električnih posnetkov«, 302), telepatija, predelava neuporabnih snovi in ljudi, leteči ljudje. »Obleka jim je od kož, pokrivalo gobov klobuk, obuvalo lesene cokle. Ob ledju imajo pripete velike perutnice, katere premikajo z nogami, na hrbtu nosijo privezane torilo, v katerem je nabrana stisnjena elektrika, gonilna sila za peruti... Roke pa imajo proste, da lahko urejajo silo električnega toka; in s tretjo, krmilu podobno perutnico ravna jo smer svojemu pozračnemu plavanju« (269). Znanstveni motivi, ki so v sodobni znanstveni fantastiki postali običajni, so pri Mencingerju prikazani v satiričnem in antiutopičnem kontekstu, tako tudi literarni lik demoničnega znanstvenika, kemika Rudovarja. Zanimivo bi bilo tudi prebrati Abadona z očmi futurologa, narediti torej primerjavo med umetniškimi realijami romana in življenjskimi realijami 20. stoletja. J. Tominšek je s tega vidika primerjal Mencingerjevo videnje prihodnje vojne s prvo svetovno vojno in ugotovil, da je Triglav v resnici postal nagrobni spomenik Slovencev.¹⁵

3

Po vsem tem ni težko reči, da je *Abadon* splet najrazličnejših vrstnih prvin, nekak zvrstni križanec. To nedvomno kažejo tudi dozdejšnje vrstne opredelitve Mencingerjevega dela, ki razodevajo nelagodnost in zadrego raziskovalcev. Jakob Kelemina in Boris Paternu sta ga označila za »filozofski roman«;¹⁶ Josip Tominec za pedagoško, didaktično in tendenčno »razpravo«, za »vzgojnodružabni roman«;¹⁷ Janez Remic za »esejistični roman«;¹⁸ Anton Slodnjak za »fantastično, pravzaprav sanjsko pripoved« in »vzgojno povest«;¹⁹ Janez Logar za »satirično družbeno-politični roman« in »groteskno satiro«;²⁰ Stanko Janež za »fantastično utopijo«;²¹ Janko Kos za »utopijo s filozofsko moralistično tendenco«;²² Jože Pogačnik za »alegorično in moralistično zasnovano besedilo« in »utopijo«;²³ Matjaž Kmecl ga je uvrstil v »intelektualno alegorizirano pripovedno prozo«;²⁴ Zdenka Ferkolj pa je osrednja štiri poglavja *Abadona* (VII, VIII, IX in X) označila kot »antiutopijo«.²⁵ Vrsto hibridnost je naša literarna zgodovina razlagala večinoma z različnimi tujimi, nadvse raznovrstnimi pripovednimi zgledi ali celo vplivi (*Sveto pismo*, Rabelaisov *Gargantua in Pantagruel*, Cervantesov *Don Kihot*, Klopstockova *Mesijada*, Lesageov *Obuti hudič*, Chamissov *Peter Schlemihl*, Goethejev *Faust*, Mickiewiczjev *Pan Twardowski*, Shopenhauerjevo delo *Parerga in Paralipomena*, Bellamyjev *Pogled v preteklost, 2000–1887* in še precej manj pomembnih del), pa tudi z domačo utopično in antiutopično tradicijo (Stritar, Trdina, Tavčar, Mahnič, Šubic, Toporiš). Z. Ferkolj antiutopičnost *Abadona* izpeljuje iz avtorjevih svetovnonazorskih pogledov (»liberalistično meščansko prepričanje /Mencingerju/ ne dovoljuje absolutnega pesimizma«²⁶) in iz zvrstnih zakonitosti (»utegne biti /*Abadon*/ posledica specifičnega aktualiziranja evropskega modela utopije v slovenskem prostoru«²⁷).

Če ostajamo pri literarnih zakonitostih utopične in antiutopične proze, opazimo tudi pri Mencingerju značilne motivacijske, pripovedne in oblikovne postopke evropskih vzorcev. Sanje so tak pogost motivacijski postopek, saj že same po sebi vodijo v drugačno časovno-prostorsko realnost dela. Mencingerjevega *Abadona*, natančneje osrednjo zgodbo romana motivirajo sanjske blodnje, ki jih povzročijo bolezenska vročica po čudežni rešitvi Samorada Veselina iz valov. S prenehanjem teh blodenj, z ozdravitvijo, je konec tudi os-

¹⁵ Glej J. Tominšek, *Predgovor* v knjigi: *Izbrani spisi J. Mencingerja III*, SM, Ljubljana 1922.

¹⁶ O virih Mencingerjevega *Abadona*, str. 396; *Slovenska proza do moderne*, Lipa, Koper 1965, str. 115.

¹⁷ *Izbrani spisi J. Mencingerja IV*, str. X.

¹⁸ Ob Mencingerjevi 100-letnici, »Mentor«, št. 25/1937–38, str. 179.

¹⁹ *Zgodovina slovenskega slovstva III*, str. 295, 297.

²⁰ J. Mencinger, *Zbrano delo II*, str. 431.

²¹ *Zgodovina slovenske književnosti*, ZO, Maribor 1957, str. 311.

²² *Pregled slovenskega slovstva*, DZS, Ljubljana 1974, str. 152.

²³ *Zgodovina slovenskega slovstva IV*, ZO, Maribor 1970, str. 178.

²⁴ Janez Mencinger kot meščanski ideolog, str. 215.

²⁵ *Utopija v slovenski prozi 19. stoletja*, str. 413.

²⁶, ²⁷ Prav tam.

rednje zgodbe, v okvirno pripoved (ljubezenska zgodba med Cvetano in Samoradom) poseže še sam pisatelj kot katarzični deus ex machina. Tak poseg je v evropski utopični literarni tradiciji pogosten, saj se avtor dela često izdaja za najditelja, urednika ali izdajatelja najdenega rokopisa in podobno.

Dogajanje ali zgodbo utopičnega dela omogoča popotovanje v prostoru in času. Tako popotovanje je temeljni zgodbeni stržen *Abadona*. Pripomočki in služabniki Gonôbe omogočajo neznansko hitro gibanje glavnih junakov skozi zrak nad vso zemeljsko krogle in pripomorejo k pripovedni atomski sferi, tistemu, čemur pravi J. Kelemina »mednarodno ozračje«. ²⁸ Prizorišča v romanu se bliskovito menjavajo: Krško-breziško polje, Ljubljana, Zagreb, Dunaj, Beograd, Monaco, Indija, Mont Blanc, Pariz, Sljeme, Ljubljansko polje, spet Ljubljana, Bogatin, Labodska dolina, še enkrat Pariz, Švica, hrvaško Zagorje, Niagarski slapovi, Chicago in še kaj. Prostorsko menjavanje prizorišč je povezano še s časovnim: junaki z duhovnimi očmi poleg sedanosti gledajo tudi preteklost (stari Babilon in Mezopotamijo) in prihodnost (porušeni Pariz, grobišče Zahodne Evrope, Slovenijo od 22. do 28. stoletja, prihodnji Zagreb, bodočo Evrazijo in Kitajsko). Ta nadprostorski in zunajčasni položaj junakov je pripraven za sporočanje avtorskega glasu, posebej zaradi distance, ki omogoča ob avtorski vsevednosti ugledovanje različnih problemov v njihovi splošnosti in univerzalnosti.

Utopična proza ima šibko zgodbo; niz dogodkov, ki sestavljajo pripoved, je kratek, slabo povezan in motiviran. Pri Mencingerju opažamo to povsod, kjer ne gre za realistično pripovedno satiro. *Abadon* je ponajveč nabirek dialogov in monologov, redkeje debata ali diskusija o različnih, predvsem družbenih in eksistencialnih problemih človeštva. Marsikatera pripovedna enota Mencingerjevega romana je prej filozofski disput, politični traktat ali sociološka analiza, kot pa umetniško poglobljena fabulativna slika. Prav to je vzrok za literarnoteoretične označbe, ki so roman postavljale v okrožje intelektualistične, moralizirne, didaktične in tendenčne književnosti (Tominšek, Pogačnik, Kos, Kmecl). Skoraj vsi raziskovalci *Abadona* so poudarjali shematizem romana, njegovo »doktrinarnost«. ²⁹ France Vodnik je to lastnost natančno opisal že leta 1928: »miselni element še vedno privzema prvenstvo na škodo čustvenih emocij«, »vsa snovnost služi samo idejni interpretaciji«, »človek iz apriorne idejne zasnove v bistvu brez psihologije in sociologije«, »tipična človečnost«, »bolj ideološko kakor pesniško delo«, »fragmentarni način podajanja«, »dialog v službi idejne interpretacije« itd. ³⁰ Tominšek ga je prištel h »konstruktivni beletristiki«. ³¹ Ferkoljeva pa je shematizem *Abadona* opisala z gledališča pripovedovalčeve vloge v romanu, pri čemer se je delo izkazalo za dvojevrstno besedilo, sestavljeno iz literarnih (epskih) in neliterarnih ali obliterarnih (neepških) strukturnih enot. Slednje so značilne za osrednja poglavja *Abadona*, v katerih imata dialog in monolog predvsem informativno vlogo. ³² Vse to se ujema s povedanim mnenjem, da je *Abadon* tako v idejnem in motivnem kot v vrstnem in oblikovnem pogledu križanec, zapleteno, neenotno in konglomeratno literarno delo. Le tako si lahko razlagamo raziskovalne zadrege v zvezi z vrstnim poimenovanjem. ³³

Pripovedna konstruiranost utopičnih del se je v evropski literarni tradiciji izkazala za najbolj nevarno in usodno, saj je povzročila, da so zvečine vse literarne utopije zgubile položaj besednih umetnin. Pripovedna zgrajenost utopičnega romana, izpeljana iz ideoloških predpostavk, je namreč razlog za dokajšnjo umetniško zadržanost literarnih sestavin, vzrok za stilizacijo, tipizacijo in šablonizacijo literarnih likov in podobno. Kajti utopično

²⁸ O virih Mencingerjevega *Abadona*, str. 396.

²⁹ I. Grafenauer, *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva II*, Ljubljana 1911, str. 452.

³⁰ J. Mencinger: *Abadon*, v nav. knjigi, str. 75–76.

³¹ Slovenski biografski leksikon, 5. zv., str. 94.

³² Glej Z. Ferkolj: *Problem in vloga pripovedovalca v Mencingerjevem Abadonu*, B eksplikacija, Filozofska fakulteta, oddelek za svetovno književnost in literarno teorijo, 1976.

³³ Treba je reči, da vrstni status *Abadona* še ni dokončno rešen. Večina preučevalcev poimenuje delo kot roman.

literarno delo je predvsem avtorjeva miselna konstrukcija, ki ne počiva na posnemovalskih literarnih shemah. Utopija ni nikdar posnetek realno obstoječega sveta, temveč model realno nabivajoče, vendar logično mogoče irealne stvarnosti. Verjetno se je tudi Mencinger tega zavedal, o čemer priča prav hibridnost njegovega *Abadona*. Tisto, za kar je bil kot literarni ustvarjalec prikrajšan ob utopiji in antiutopiji, je skušal nadomestiti s fantastiko, satiro, grotesko, celo s prviniami pravljice, pustolovske povesti in kriminalne zgodbe (npr. epizoda o uboju z dinamitom). Samo tako je nastala »kolikor toliko resnična povest« (334–335). Šele križanje različnih prvin je potemtakem ustvarilo roman, ki bi mu lahko rekli satirična utopija ali antiutopična satira, roman, ki je postal temeljnik poznejše znanstvenofantastične proze na Slovenskem.

Hermína Jug-Kranjec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SEMANTIKA IN VLOGA KLJUČNIH BESED V ROMANU BOGOVEC JERNEJ

1. Pri analizi Pregljevega romana *Bogovec Jernej*¹ me je med drugim zanimala tudi beseda kot osnovna pomenska enota sporočila. Na nekaj primerih sem poskušala prikazati semantično vlogo ključnih besed,² vpletenih ne samo v sintagmatsko oziroma povedno sobesedilo, ampak tudi v sobesedilo celotnega romana, in ne nazadnje tudi v asociativno sobesedilo, prisotno ali sproti se porajajoče v zavesti naslovnika romana. Namen članka torej je, zajeti ob aktualnem pomenu tudi konotativni pomen³ ključnih besed.

1.1. Pri prvem branju pritegnejo pozornost bralca predvsem številni arhaizmi ter tujejezični (latinski in nemški) citati. So signali dobe in okoliščin, kot stilemi delujejo predvsem s svojo tvorno podobo.

1.2. Podrobnejše branje in še bolj statistična analiza besedila pa nam razkrijeta vrsto ponavljajočih se besed, katerih frekvenca je veliko višja od pričakovane.

1.2.1. Ena od takih besed je glagol *toniti/utoniti*. Nanj je prva opozorila Katka Šalamun-Biedrzycka,⁴ vendar ga je obravnavala izključno kot oznako za bogovčevo delovanje. Popolni izpisi pa kažejo, da se ta glagol pojavlja tudi v drugih zvezah. Tako nedovršni kot dovršni glagol združujeta v sebi več med seboj povezanih pomenov: osnovni pomen in nanj navezane sopomene ter prenesene pomene. Glagol *toniti* označuje neprosto voljno gibanje navzdol v vodi ipd., obenem pa tudi izginjanje (iti k dnu, pogrezati se, torej izginiti, izgubljati se), pomeni glagola *utoniti* pa so: utopiti se, pogrezniti se, torej izginiti, izgubiti se, umreti = nehati obstajati.

Pregelj ta glagolski par uporablja dosledno v prenesenem pomenu, nikoli v dobesednem. V prizoru, ko Juta naredi samomor, sicer zapiše samostalniki utopljenka, glagolu *utoniti* pa se izogne tako, da ga nadomesti z drugim, prav tako ključnim glagolom *ugasniti*. (*Videla je, zamahnila z roko in ugasnila v mlamolu*. 283) V prenesenem pomenu pa uporablja pi-

Vsi primeri so navedeni po izdaji Ivan Pregelj: Izbrána dela. Tretja knjiga. Celje 1964.

¹ Članek je del daljše študije o stilistiki in poetiki Pregljevega romana *Bogovec Jernej*.

² *Ključne besede* – izrazi, katerih frekvenca v okviru nekega besedila ali celote besedil (največkrat dela nekega pisatelja) izrazito presegajo povprečno pogostnost v knjižnem jeziku.

³ Z *aktualnim pomenom* mislim na pomen, ki ga beseda dobi v danem sobesedilu, s *konotativnim pomenom* pa na radij pomenov, ki jih občuti homogena, istemu času pripadajoča skupina naslovnikov pri poslušanju ali branju določene besede oziroma sporočila.

⁴ Prim. Katka Šalamun-Biedrzycka: *Ivan Pregelj: Bogovec Jernej*. Zaliv I (1966), 28–29, 32–24.

satelj glagol *toniti/utoniti* v vseh prej naštetih primerih, največkrat v pomenu izginjati/izginiti in pogrezati se/pogrezniti se, redko v pomenu umreti.

Nato si je šel z roko mimo čela, ki je bilo samo vase pogreznjeno in je *tonilo* v bolnem in blodnem mraku oči. (216) – Šel je in je še *tonil* v mislih na pokojno ženo. (218) – Težko je padal glas nad ceste, ulice in strehe v mestu, ki je *tonilo* v mraku. (226) – Nesrečna zemlja farčičev. V megli *toneš*, v temnicah, svečenju in Baalu. (309) – *Tonil* je v slabosti. (313) – Bogovec ni gledal več, *tonil* je v grozi in ogabni slasti, da mu bo umreti v strašnem gnusnem. (315) – Sladko je *toniti* v lajnu. (235) – /.../, če je hotelo proti duhu vstati vanjo iz nenavidnega in iz mesa, ki v njem *tone* ves svet... (250) – Kakor že tolikokrat v svoji osamelosti in tegobi je *utonil* v motnem hrepenenju po davno minulem. (218) – Predikant je *utonil* v temnem logu /.../ (232) – Žena je *utonila* nekje v setvah. (318) – V mislih na nemarno ženo, ki jo je videl, pa še ob misli, da je blizu ura, ko se bo rodilo božje dete, je *utonil* v motnem iskanju. (300) – »Jezabela, preklela! *Utoni* v svojem sadlu, ki s stražo strežeš norski pameti novih mehnikov! *Utoni* v mlamlolu temnic, /.../ (250) – *Utonila* je v bogovčevem stanu. (275).

Vezava glagola *toniti/utoniti* je dvojna. Poleg pogostejših, stilno manj opaznih oblik, pri katerih je predložna zveza v mestniku, najdemo – predvsem pri dovršenem glagolu – tudi številne predložne zveze s tožilnikom.

Mimo berila je *tonil* bogovec v sanje. (331) – Šel je s sklonjeno glavo, *tonil* je vase. (246) – *Bil* je tako zelo *utonil* sam vase, da ni opazil /.../ (216) – Predikant je nemo *utonil* pred njim na lestve v stolp. (226) – Pa ko je še pil, je *utonil* v motno pijanost in trudnost. (235) – /.../; le oči so *bile utonile* v strašno senco in boleost, da je bila podobna postarni ženi. (236) – Župnik Treiber je sredi brevirja *utonil* v žalostne misli. (309) – V žalost in tegobo je *utonil*. (255)

Pisatelj v besedilu romana izrabljuje pomensko zasičenost glagola *toniti/utoniti*. Z njim zamenja vse glagole, katerih sinonim ali natančnejše povedano hiperonim⁵ je ta glagol v danem sobesedilu ter tako nesorazmerno poveča njegovo frekvenco v celotnem besedilu. S tem pa je naslovnik posredno opozorjen na semantično vlogo glagolskega para *toniti/utoniti*. Njegov simbolni pomen lahko poveže z bogovčevo usodo, glede na to, da je največkrat uporabljen pri označevanju bogovca. To je prva stopnja dekodiranja, dostopna večini naslovnikov. V naslednjo stopnjo razbiranja konotativnega pomena obravnavanega glagola pa je vključena povezava besedil, v katerih ta glagol nastopa, s sobesedilom celotnega romana. Kot primer navajam odlomek, kjer pisatelj v enem samem odstavku povzame vsebino Starega testamenta – dogodke, opisane v njem, prikaže kot niz med seboj povezanih osebnih in skupinskih tragedij in katastrof.

Kača je govorila z drevesa. Žena je verjela in vzela v sli in dala še možu. Ob izgnanima je polzela zvodniška smotlaka v puščavo, nema, polna hinjenja in strupovita. Kajnu je prišepnila, da je ubil brata. Iz Kajna so velikani, bojci, seme prekleto do konca dni. *Umrl* so v *potopu*. Ali je z njimi umrlo zlo? Ali ni bil Noe iz pijanega vina prašičji? Ali ni grešil sin nad njim? In oče je preklel sina in seme njegovo. *Bilo* je *lotrištvo Sodome* in je *utonilo* v *ognju*. A Lotovi hčeri sta živeli in hoteli zaroda. (272)

V podčrtanem delu besedila pisatelj omenja dve svetopisemski katastrofi: vesoljni potop in propad Sodome in Gomore.

Če upoštevamo samo povedno sobesedilo, je razlaga, zakaj je pisatelj uporabil glagola *umreti* in *utoniti*, naslednja: v prvi povedi se je s tem, da je uporabil glagol *umreti*, izognil tavtologiji, v drugi pa je z nelogično zvezo oblikoval opazno pomensko figuro – oksimoron. Če pa upoštevamo še vse druge v romanu uporabljene pomene glagola *utoniti*, pa zveza »*utoniti* v *ognju*« ne učinkuje več kot oksimoron. Razvežemo jo v »*izginjati* v *ognju*« oziroma »*umreti* v *ognju*«. Zveza »*umrl* so v *potopu*« pa samo potrjuje ugotovitve, da se pisatelj dosledno izogiba rabi glagola *utoniti* v dobesednem pomenu. Tudi v tem primeru gre za dvopomenskost, za metaforično in simbolno ravnino besedila, s katerima se v romanu ne prestando srečujemo.

1.2.2. Pomensko zelo blizu glagolskemu paru *toniti/utoniti* je glagol *ugašati/ugasniti*, prav tako ključna beseda v romanu. Leksikalni pomen nedovršenega glagola je: 1) dogorevati, preneseno umirati in 2) trajno ali občasno povzročati, da nekaj ugasne. Pomeni dovršenega

⁵ Pomensko nadrejeni, širši pojem. Prim. tudi J. Toporišič: Slovenska slovnica 1976, 95.

glagola pa so naslednji: 1) nehati goret, preneseno tudi umreti (= nehati obstajati) in 2) povzročiti, da nekaj ugasne.

V drugem pomenu glagolskega para v romanu ne najdemo; razen v prvem pa nastopa glagol *ugasniti* še v naslednjih pomenih: izginiti, utihniti (= nehati peti, nehati zvoniti). Enako velja tudi za nedovršni glagol. Na pomen glagola *ugasniti* pisatelj posredno opozarja v besedilu:

Neskončna bridkost je obšla bogovca. Iz vremena mu je bilo, kakor da mu je zadnjič zašlo sonce, da bo zdaj stopil v teme in megle in ne bo nikoli več videl ne jasnin ne jutranje zarje. Vse bo *ugasnilo*, vse *minilo*. Skrjanci ne bodo peli, ne bo se smejala pesem. Zdaj je bila slovesna zadnja ura. Kako dolgo je še do groba? (309/10)

Ali je naključje, da je semantika obeh navedenih ključnih glagolov ista: izginitev, prenehanje eksistence, smrt? Odgovor bom nekoliko pozneje poskusil najti v širšem sobesedilu romana, upoštevaje tudi pomen drugih ključnih glagolov.

Glagol *ugasniti* je le redko rabljen dobesedno (*ogenj v lavi je ugasnil*), večinoma je jedro metafore, pogosto sinestetične (*Daleč je ugasnil zadnji zvon /.../ 301; Pesem srenje je ugasnila /.../ 295*). Z doslednim ponavljanjem v različnih zvezah – metaforičnih in nemetaforičnih – pa mu Pregelj enako kot glagolu *utoniti* pridaja simbolni, vsem uporabljenim zvezam skupni pomen, osnovan na pomenih glagolov, namesto katerih nastopa

Zarja nebes je bila *ugasnila*, žalostni somrak je zagrnil bogovcu berilo. (253) – Slika je *ugasnila*. (254) – Spomin na rajno ženo, ki je bogovcu *ugasnil* v zvoneh, se je vzbudil znova. (228) – Jutri bodo snegovi polje zalili, sanja bo *ugasnila*. (245) – Viharji so *ugasnili* ob mraku. (262) – »*Ugasni, ugasni, nenavidni duh, krgavi, v mlamolu temnic!*« (230) – Predikant ni videl, a je čutil, da je *ugasnil* oholi, hladni prezir njenih oči, rezki, zasmehljivi mraz njenih usten. (242) – »*Pojdi, pij vrč vina na žalost; ugasnila bo.*« (240) – Vonj vina iz kelihov je *ugasnil*. (270) – Ko je odšla, je *ugasnil* gnus v njem /.../ (293) – Videla je, zamahnila z roko in *ugasnila* v mlamolu ... (293) – »*Kakor moja uboga rajna mati tri ure pred smrtjo,*« je občutil Erazem /.../, »*kakor moja rajna sestra ves dan, vso noč, preden je ugasnila.*« (283)

Vprašanje skupne semantike obravnavanih ključnih glagolov sem zadovoljivo rešila šele, ko sem v pomensko raziskavo pritegnila še preostale glagole, ki nastopajo kot ključne besede v romanu. To sta predvsem glagolska para *rasti/vzrasti* in *vstajati/vstati*⁶ s prav tako simbolnim pomenom in glagol *biti* kot polnopomenski, bivanjski glagol.

1.2.3. Pomeni glagola *rasti/vzrasti* v besedilu romana so še: pojavljati se, oglašati se/pojaviti se, oglasiti se, pri *rasti* še vsebovani pomen večati se.

Bridko je *raslo* v kretnje njegovih nog iz pesmi: /.../ (233) – V spanju je *raslo* iz strašne snage v knjigi: /.../ (235) – Trepet je *rasel* iz njenega telesa, /.../ (236) – /.../ in je iz njega *rasel* že prvi mrak. (279) – Iz snegov je *rasla* ena sama senca: razpelo otročnic. (267) – Soj pepelnatega se je zrcalil ne nečednem živem, ki je *raslo* v višave. (314) – Temen križ brez telesa je *rasel* na stranski steni; /.../ (241) – Prav ob koči je *rasel* izpod ravni jezdec /.../ (223) – Nato pa mu je *vrzrasla* v licu užaljena zavednost in slovesna odločnost. (224) Čudna moč mu je *vrzrasla*. (225) – »Gertruda, nesrečnica,« je *vrzrasla* v njem misel na hčer /.../ (232) – Iz knjige, ki je ležala odprta pred njim, je *vrzraslo* novo gledanje v njem. (235) – V njem je *vrzraslo* sočutno in bridko /.../ (236) – Bogovcu je *vrzrasla* molitev na ustnice. (254) – Strašno je *vrzraslo* spoznanje v bogovcu. (264)

1.2.4. V pomenih pojavljati se, oglašati se/pojaviti se, oglasiti se, redkeje *rasti* pa nastopa tudi glagol *vstajati/vstati*:

/.../, in je *vstajalo* bridko in strašno iz pesmi v njegov spomin. (236) – *Vstajala* je /pesem, op. H.J./ kakor vpjil iz mlamola in globokega vodnjaka. (268) – *Vstale* so besede v njem, ki jih že davno ni več čustvoval: /.../ (218) – »Znamenje boš imel in bo *vstalo* med zarjo in mrakom noči!« (220) – *Vstala* je žalost v njem ob bridkosti spominov /.../ (222) – Sreča njegove davne evangeljske službe mu je *vstala* kakor spomin: /.../ (255) – Do bolečine jasno je *vstala* v njem slika davne sreče. (229) – /.../ in je *vstala* v njem topa groza /.../ (232) – /.../ in v sanjah, ki so *vstajale* po sili. (241) – *Vstati* mu je *hotela* slika lepe, bridke žene, ki mu je kakor duhovina rasla; pa *ni vstala*. (235) – Motno je *vstala* preden bolest učenika Martina: /.../ (253) – V strašni jasnosti je *vstalo* v predikantu. (229)

⁶ Istemu semantičnemu polju pripada tudi precej pogosto rabljeni glagol *vzhajati/vziti*.

Skupni simbolni pomen obeh glagolskih parov je pojavljanje, rojevanje, torej začetek obstajanja – nasprotje simbolnemu pomenu prve skupine ključnih glagolov, ki zaznamujejo konec, prenehanje obstajanja. Pisatelj to nasprotje večkrat prikaže s hkratno rabo obeh skupin ključnih glagolov:

Spoznanje, ki je *hotelo* svetlo *vstati*, je trenutno zopet *ugasnilo*.(251) – Žalost ježne živali je *vstala* v bogovcu in *ni ugasnila* ves dan do mraka in ni zaspala vso noč . . . (262) – Na okno je *vstajal* dan. Trenutno je *ugasnil* drget bolne ženske. (237) – Trenutno je *ugasnil* v njegovih mislih baron in je *vstala* vanj slika baronice.(289)

Nasprotje, o katerem govorim, pa ne vključuje nasprotja med pozitivno in negativno semantiko obeh skupin ključnih glagolov, kot bi bilo mogoče napačno sklepati glede na habitualni pomen glagolov, ki zaznamujejo pojavljanje oziroma rojevanje = začetek obstajanja. Iz citiranih primerov je razvidno, da glagola *vstajati/vstati* in *rasti/vzrasti*, vključena v sobesedilo, le še povečujeta negativno semantiko povedi, saj v njej dobivata dodatni pomen grozljivosti, ki postane sestavni del konotativnega pomena ključnih glagolov.

1.2.5. Bivanje (skušala ga bom zajeti z analizo pomenskih razsežnosti polnopomenskega glagola *biti*⁷ = obstajati) je v romanu ujeta v posamezne slike. Zdi se, kot da bi se tok neprestanega prehajanja iz enega stanja v drugo tu in tam ustavil, z namenom, da se jasneje osvetlijo obrisi tistega, kar je v tem toku stalno, nespremenljivo, obstajajoče in ponavljajoče se v življenjskem in zgodovinskem času.

Sredi polja je *bilo* znamenje. Razpelo otročnic so mu rekli. (244) – V motne sanje mu je zraslo drugo videnje in je *bilo* belo telo na razpelo otročnic in je svetilo daleč. (254) – Iz knjige, ki je ležala odprta pred njim, je vzraslo novo gledanje v njem. *Bila* je zoprna slika. Evangeljske matere celo so se spotikale nad njo; vedel je to in je topo gledal. *Bil* je tam Pinehas. (235) – Kakor za sladko tolažbo je *vstala* nova slika: *bila* je gora, odeta v dan, sonce in cvetje. (265) – Čudno motno se je zganilo v bogovcu v osrčju: *bila* je pesem blodniške Mrete, *bila* je snaga iz pisma, ki je snažila smrt moža in žene v sli, *bila* je laž iz duhovine, ki ga je *bila* pozvala v zvonove. (236)

Z anaforičnim ponavljanjem polnopomenskega glagola *biti* Pregelj poudarja soobstajanje oziroma neprekinjeno povezanost dogodkov in dejstev.

Bila so črna leta. *Bila* je lakota. *Bila* je kuga. *Bila* je vojska. *Bil* je Turek. *Bila* je jeza »stare pravde« in žalost »ubogega Konrada«. *Bila* so znamenja na zemlji in nebesih. (213)

Glagol *biti/ne biti* v pomenu obstajati zasledimo tudi v bogovčevih monoloških razmišljanjih o bivanjskih problemih, ki ga vznemirjajo:

Ali pa je ljubezen, kar je /obstaja/? Ali *ni* /ne obstaja/ le sila in sla iz nenavidljivca, ki nas v prepad in mlamol jaše, nesrečno ježno žival?« (233) – Ali je res *ni* moči v vinu, da bi ogrelo, duhovino prevpilo in lajave pse? /Ali res ne obstaja moč v vinu . . . / (262) – Zakaj *ni* veselja v knjigi, da bi razodela, kakor mu je stokrat za mladih, norških let? /Zakaj ne obstaja veselje v knjigi . . . / (262) – Ali *si* /obstajaš/ sploh ali pa si le slepilo iz nenavidnega? (224)

Tako izrazi pisatelj tudi višek bogovčevega dvoma – dvom o obstoju boga – prikriti pomen prizora, v katerem bogovec napade katoliško znamenje.

Zahropel je besno. Strašna sla je rasla v njem. Dvignil je roko: Ali *si* /obstajaš/? Snemi se s križa. Znamenje daj. Vsaj kapljo krvi potočil Ne daš znamenja! Ne zakrvariš? Teslo zlodejsko! Malikovstvo lotric! Kakor so meni storili, bom storil tebi. S križa, s križal!« (305)

Bivanjski glagol *biti* je tudi jedro bogovčevih metaforičnih prikazov lastne eksistence.

Bral si prvo še nejasno bolestno slo iz pijače: *biti* /obstajati/ kakor ježna žival, ki jo poja hudič; / . . . / (217) – / . . . /, pojali so te in *si* kakor lisjak, ki ga gonijo psi. (233) – In še to uro in še *si* ježna žival in *si* vstal za duhovino, ki ni iz Boga.« (233) – Če je bolnost, je kakor bežen tresljaj mrzlice, / . . . / (218)

Vprašanje je, ali si lahko tudi izpuste v povedih, kot so naslednje, razlagamo s pisateljevo težnjo dati pomožniku pomenske razsežnosti polnopomenskega glagola:

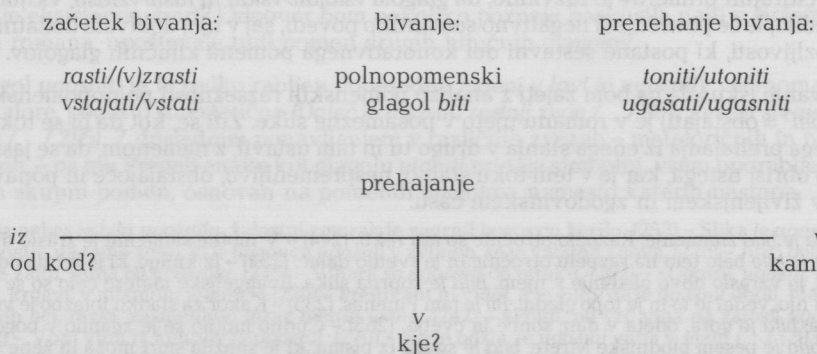
⁷ Prim. Emil Benvenist: Lingvistične funkcije glagola »biti« i »imati«. V: Problemi opšte lingvistike. Beograd 1975, 143–163.

Vsem rojenim je smrt. (241) – Slej ko prej *bo* post, *bo* kadilo, *bo* zaduštvo in svečenje. (305) – Ali hočeš prisiliti, da ti *bo* videnje? (252) – To je vaše, da ga križajte, da ga križajte! (301)

Razen v pomenu obstajati nastopa polnompomenski glagol *biti* tudi v pomenu nahajati se. Tudi v tem primeru je semantično zaznamovan.

Bila sta v mrzlem molku grajskih pristav. (230) – Bleda mesečina je *bila* v mladeničevem lepem in bolno zanesenem obličju, *l...l* (231) – Bogovec je obšel grad in je *bil* v logu sredi jelk in smrek nad ribnikom, ki jih je zrcalil. (245)

Ključni glagoli v romanu simbolno ponazarjajo tri bivanjske faze: začetek bivanja, bivanje in prenehanje bivanja – oziroma, kot prikazuje preglednica, predvsem prehajanje iz prve v tretjo fazo.

1.3. Takšna razlaga daje obenem tudi zadovoljiv odgovor na vprašanje, s čim je motivirana nenavadna vezava glagolov v romanu. Prehajanje iz enega stanja v drugo je namreč nakazano tudi s predlogi, predvsem z nosilnima predlogoma *iz* in *v* (redkeje z variantama *s/z* in *na*). Pri tem gre tudi za dosledno, večkrat navidez absurdno krajevno določenost s predložnimi zvezami, ki se razširja s področja konkretnega na področje abstraktnega, predvsem na območje telesnih občutkov, mišljenja in čustvovanja. Pri tem pisatelj gradi na podobnosti z ustaljenimi besednimi zvezami: *iz* srca moliti (*Iz otajane duše je molil l...l* / 249), *utoniti* v misli (*V žalost in tegobo je utonil*. 255), prebuditi iz sna (*Iz sladke nemoči ga je prebudilo bridko, trpko*. 313).

1.3.1. Večkrat so te predložne zveze povezane z značilno pomensko hierarhizacijo aktantov v povedi, oziroma s strukturo deagentne in brezagentne povedi.⁸ Skladenjsko-pomenska zgradba teh povedi kaže na dva pojavi: pojav počlovečenja neživega sveta in pojav razosebljanja književnih oseb, predvsem bogovca. Človek v njih ni več aktant, marveč samo še cirkumstant, »prostor, v katerem se nekaj dogaja«; skladenjsko zavzema mesto prislovnega določila kraja.⁹

Trepet je rasel *iz njenega telesa, l...l* (236) – Vstala je žalost v *njem* ob bridkosti spominov *l...l* (222) – Ljutost se je vnela *vanj*. (259) – Polagama se je jasnilo v *bogovcu*. (319)

1.3.2. Z drugačnimi sredstvi, vendar z enakim učinkom, je pisatelj prikazal človekovo nemoč v naslednji povedi, v kateri je prav tako uporabil zvezo s predlogom *iz*: Deklica je planila *iz svoje trudnosti*. (282)

Razširitev glagolske fraze s predložno zvezo, ki vsebuje abstraktni samostalnik, ni zanimiva samo zaradi svoje iracionalne prostorske določenosti (omejenosti), ampak v enaki

⁸ Prim. Bauer-Grepel: Skladba spisovne češtiny². Praha 1975, 64–71, 39.

⁹ Prim. Hermina Jug-Kranjec: Stilno opazni skladenjski pojavi v Pregljevem romanu Bogovec Jernej in njihov vpliv na semantiko besedila. Magistrska naloga. Ljubljana 1979, 30–36, 38–45.

meri tudi zaradi sopostavitve glagola s pomenom hiperdinamičnosti (planiti) in samostalnika, katerega pomen vključuje visoko stopnjo statičnosti (trudnost). Skupaj s povedmi, kot npr. »Bogovec je strmel iz svoje samote čez polje.« ali »Grebel je bolno v svojo bridkost iz dneva v dan, /.../«, pa nam pomaga pravilno pomensko ovrednotiti tudi primere, v katerih predložna zveza navidez izraža izključno vzročno razmerje:

Iz nove boli je planil bogovec odločno: /.../ (314) – Iz žalosti je prisluhnil. (228) – Iz dvoma v sebi je trpel, /.../ (326) – Iz prejšnje bolesti pa je občutil:« /.../ (234) – Iz toplote in pijače mu je rasla zaspanost in dremavost. (329)

Sobesedilo navedenih povedi namreč pokaže, da takih zvez ni mogoče razlagati samo ali predvsem kot prislovna določila vzroka. Pretvorbe kot »Zaradi žalosti je posluhnil.« ali »Ker je bil žalosten, je posluhnil.« ne izražajo pravega pomena povedi, saj vanje ni vključena prostorska komponenta, ki jo je pisatelj pridal že znani vzročni predložni zvezi.

1.3.3. Kako pomembna je prostorska določenost glagola, kaže tudi raba predložnih zvez pri direktno prehodnih glagolih.

Odprl je v zatohlo in plesnivo vežo. (229) – Bogovec pa je tisto uro odprl v knjigo /.../ (240) – Zajemal je iz vina, a še ni videl, odpiral je v knjigo, a je govorila dobro. (289) – Medel plamenček je obližnil v les. (255) – In začela je divje trgati vase, v obleko kakor v grm cvetja /.../ (318)

Stilno zaznamovana raba predložnih zvez v teh povedih je pomensko motivirana, enako tudi v primerih, ko je namesto direktnega predmeta v kakem drugem sklonu pisatelj uporabil predložno zvezo s tožilnikom (*zaklicati vinskim : zaklicati v vinske*) ali pa je z rabo nenavadnega glagola odprl prosto mesto za tako predložno zvezo (*prisluhniti čemu : posluhniti v kaj*).

/.../ in se je zdajci dvignil živi in neporedni učitelj Janez Dachs in zaklical v vinske, /.../ (242) – Bogovec je posluhnil v petje. (268) – Posluhnil je ves prepoln veselega tovarištva v prečudno pesem /.../ (263)

1.3.4. Enaka je razlaga za rabo predložnih zvez pri neprehodnih glagolih in pri glagolih z objektom se.

Spravil je knjigo in vstal iz sobe. (241) – Izza hiše vedomcev si vstal v polje!« /.../ (244) – /.../ se je zopet umiril v trdno vero, da mu je težavo poti vzel duh, /.../ (220) – Predikant se je budil v občutje okolice, ki jo je videl, /.../ (232) – »Gott bis mir gnädig,« se je dramil predikant v budnost. (236) – V tišini in sosedstvu zvezdnatega neba se je zopet umiril v mehko in medlo žalost. (303)

1.3.5. Število glagolov z nenavadnimi predložnimi zvezami povečujejo v romanu še primeri, kjer deluje predložna zveza skupaj z glagolom kot opis drugega glagola:

Suhotno se je oglasil v smehu nadležni cerkovni. (314) – Ob zadnji pristavi se je oglasil v laježu čuvajni pes. (231)

Prostorsko prehajanje in prehajanje iz enega stanja v drugo je najbolje razvidno iz povedi, ki vsebujejo predložne zveze z obema nosilnima predlogoma.

Iz mirnega, v gaz naravnane koraka je blodila mladcu noga, da je stopal iz uhojenega v mehko. (277) – V slabosti svojega telesa in trudnosti je omahnila s poti v oranje, /.../ (234) – Ko je šel bogovec za njo, je vstajalo bridko in strašno iz pesmi v njegov spomin: »/.../ (236) – Iz spominov nejasne otroške groze ob vodah, iz bolne zdanje žalosti in srda je vzraslo bogovcu v motno hotenje: »/.../ (245) – Za trenutja se je budil bogovec iz mrzlične krvi in upaljenih pljuč v motno budnost in življenje, /.../ (315)

1.4. Kot ključni glagoli imajo torej tudi nosilni predlogi pomemben delež v skladenjsko-pomenski ureditvi Pregljevega besedila, ki je izbrano in upovedeno tako, da deluje hkrati na več pomenskih ravninah, vsakokrat s posebnim, od že razbranih različnim pomenom. Večfunkcijskost jezikovnega izraza v romanu tako ni sama sebi namen, zgolj pisateljeva »manira«, ampak je utemeljena in povezana z večpomenskostjo sporočila.¹⁰ Pomen in iz-

¹⁰ Večstopenjskost razbiranja pomenov velja tudi za tematiko romana. Širi se od posameznega motiva do osrednjih tematskih sklopov, ki tvorijo dogajalno ogrodje romana. Tudi dogajalna perspektiva romana je trojna: zgodovinska, avtobiografska in ekspresionistična.

raz, vsebina in oblika, sta v njem popolnoma zlita. Vrednotena z merili klasične poetike in estetike delujeta – kot je pokazala sočasna kritika – šokantno, neestetsko, kakofonično. Vključena v sobesedilo ekspresionističnega literarnega ustvarjanja in opazovana skozi skupno izrazilo, jezik, pa današnjemu naslovníku odkrivata nove razsežnosti Pregljevega umetnostnega oblikovanja.

Meta Grosman

Filozofska fakulteta v Ljubljani

ODLOMEK PRI POUKU KNJIŽEVNOSTI

Uporaba odlomka pri pouku književnosti pomeni posebno obliko pouka književnosti, ki je uspešna le, če učitelj posveča dovolj pozornosti njeni sistematični organiziranosti. Zapletenost takega pouka in potreba po organizaciji izhajata iz dejstva, da že v principu ne izhaja iz učenčevega doživetja cele besedne umetnine, ki je slej ko prej najboljša, če že ne edino povsem upravičeno izhodišče za celotno spoznavanje leposlovnega dela in za ustvarjalno naravnani pouk književnosti. Težavnost predstavitve celotnega leposlovnega dela na temelju kratkega odlomka si najlaže ponazorimo, če odlomek vzporedimo s posameznim detajlom umetniške slike: nekaj strani daljšega romana bi v taki primerjavi ustrezala nekaj kvadratnim centimetrom večje slike. To je površinam, ki bi sicer lahko zadoščala za miniaturno upodobitev človeškega obraza, vendar na platnu večjega formata ne pokriva niti enega prsta naravno velike roke. Da nas analogija ne bi odvedla predaleč, raje ne bomo niti pomislili na vso tisto površino, ki tvori ozadje slike, iz katere bi nam tudi znatno večji izsek komajda dal slutiti predmet slike, njeno kompozicijo itd. Kar precej domišljije je potrebno, da bi si zamislili učitelja, ki bi mu na temelju nekaj kvadratnih centimetrov poslikanega platna uspelo razložiti detajl, celotno sliko, pojasniti stilne posebnosti in dalj časa obdržati pozornost učencev. In vendar pri pouku književnosti z uporabo odlomka večkrat poskušamo doseči nekaj podobnega, ko govorimo o leposlovnem delu na temelju malega dela celotnega besedila, ki pri najbolj posrečenem izboru ne pomeni več kot zaključen izsek iz dela oziroma njegovo posamezno strukturalno enoto.

Ker že samo zaradi velikega števila in obsega leposlovnih del ni pričakovati, da bi v šolah vsa pomembnejša dela spoznavali in obravnavali v celoti, je očitno – to nam potrjujejo številna domača in tuja berila¹ – da bo potreba pri uporabi odlomka pri pouku književnosti obveljala še naprej in navzlic nakazani težavnosti. To spoznanje nas zavezuje, da razmišljamo o takem vključevanju odlomka v pouk književnosti, pri katerem bi ohranili kar največ elementov ustvarjalnega odnosa do leposlovja. Zato se v pričujočem razmišljanju ne bomo spuščali v razpravo, ali je uporaba odlomka pri pouku književnosti smiselna ali pa bi jo bilo bolje omejiti in celo opustiti, marveč bomo osredotočili vso pozornost na možnosti čimbolj uspešne uporabe odlomka. Poskušali bomo pokazati, kako lahko dobro organizirana uporaba odlomka zadosti zahtevam pouka književnosti in na svoj poseben način celo prispeva k razvijanju učenčevega ustvarjalnega odnosa do leposlovja in s tem tudi k poglobljeni vzgoji njegovih bralnih navad. In seveda, kako naj se pouk izogne, žal, vse prepogosti uporabi, lahko bi celo rekli zlorabi, odlomka kot neke vrste obešalnika za obešanje cele vrste raznovrstnih informacij o avtorju, njegovih delih in dobi.

¹ Odlomek se dosledno uporablja zlasti pri pouku književnosti v tujem jeziku. Pričujoče razmišljanje je nastalo na podlagi mojega predavanja za učitelje angleščine na pedagoški usmeritvi, ki ga je organiziral Zavod za šolstvo SRS. Zato sta tudi oba primera iz nove angleške čitanke Mirka Juraka: *Berila iz angleške in ameriške književnosti. Readings in English and American Literature*. DZS, Ljubljana 1978.

Pri pretresu možnosti za uspešno uporabo odlomka moramo upoštevati predvsem dve sestavini takega pouka, namreč odlomek, njegovo mesto in način uporabe na eni strani ter vsebino in funkcijo dodatnih informacij oziroma pojasnil na drugi. Odlomek je praviloma namenjen predvsem učenčevemu doživetju, zlasti naj bi zbujal njegovo zanimanje. Dodatna pojasnila pa najprej osvetljujejo tiste elemente odlomka, ki sami po sebi niso neposredno razumljivi, nato pa opozarjajo na odlomkovo funkcionalno podrejenost celotnemu leposlovnemu delu. Ti dve sestavini sta pri pouku najtesneje povezani, saj uporaba odlomka neposredno pogojuje primerno obliko dodatnih informacij. Ločujemo ju le zaradi preglednosti v obravnavi, ki tako lahko bolj sistematično zaobjame to problematiko.

Glede na organizacijsko oziroma časovno razporeditev teh dveh temeljnih sestavin v šolski uri se učitelju odpirajo predvsem tri možnosti:

(1) Učitelj prične uro z branjem oziroma pri dramah z dramatisirano predstavitvijo odlomka, ki ga na ta način poskuša aktualizirati kot neodvisno besedilo. S kar se da živo aktualizacijo podane situacije, dogodka ali posameznih oseb in njihovih konfliktov poskuša zbuditi pri učencih čimveč neposrednega zanimanja. Podobno kot uvodno branje ali predvajanje pesmi ima branje odlomka za učenca »okus« literarnega doživetja, ki je pozneje dobrodošlo tudi za izhodišče razprave. Razprava si najprej prizadeva interpretirati odlomek in šele nato iz problematike odlomka preide k celotnemu delu. Poleg sumarične predstavitve celote je treba osvetliti zlasti odlomkovo mesto v celoti, njegovo funkcionalno podrejenost celoti in njegovo vraščenost v celoto. Razne podatke o avtorju, opozorilo na druga njegova dela in osvetlitev dobe pri taki uporabi odlomka uvrstimo šele na koncu.

Uspešnost tega pristopa je odvisna od učinkovite aktualizacije odlomka. Ta pa je seveda pogojena z izborom odlomka in z njegovo vsebino: obravnavo situacije, osebe ali vprašanj, ki so učencem doživljajsko blizu ali pa vsaj razumljivi.²

(2) V drugem primeru učitelj začne uro s sumaričnim opisom in razlago celotnega leposlovnega dela in šele nato poskuša osvetliti in pojasniti odlomek. V tem primeru imata branje in obravnavo odlomka predvsem ilustrativno funkcijo. Po učiteljevi predhodni razlagi dela je odlomek konkretna ilustracija oziroma primer za eno izmed njegovih navedb ali pojasnil o obravnavanem delu, in sicer ne glede na to, kaj prikazuje: posamezen dogodek, opis osebe, jezikovna sredstva karakterizacije ali pa vodi k vprašanju pripovedne tehnike.

Uspešnost tega pristopa je močno odvisna od učiteljevega prikaza celote. Nekateri učitelji znajo tako mojstrsko povzeti tudi najbolj skop obris zgodbe, da učence popolnoma pritegnejo. Če bo uvodna predstavitev dovolj zanimiva in skoraj bi lahko rekli »napeta«, bo tudi odlomek lahko zaživel za učence. Spodbujeno zanimanje bo večalo njihovo občutljivost in jim odpiralo oči za pogosto sicer neopažene nadrobnosti. Branju bo sledila kratka razprava, ki bo osredotočena predvsem na ilustrativno povezavo odlomka s celoto. Tudi taka ura lahko v učencih spodbudi dovolj radovednosti, da se odločijo za branje celotnega dela.³ Če pa bo predstavitev dela pusta in nezanimiva, tudi odlomek za učence ne bo nič drugega kot dodatna informacija o delu, ki se jo je treba brez kakršnegakoli zanimanja naučiti na pamet.

(3) Tretja možnost vključuje vse tiste primere, ko učitelj odlomek obravnava izključno samo kot neodvisno besedilo, to je brez kakršnekoli povezave s celotno besedno umet-

² Tak pristop bo brez dvoma uspešen z odlomkom iz *Prigod Toma Sawyerja*, (*ibid.*, str. 36), ki nazorno in zelo sugestivno opisuje Tomove poskuse, kako bi se izognil šolskemu pouku v ponedeljek zjutraj. Prikazan predmet odlomka je učencu doživljajsko tako blizu, da za njegovo neposredno doživetje in razumevanje niso potrebna nobena dodatna pojasnila.

³ Za tak pristop se zdi primeren odlomek iz *Viharnega vrha* (*ibid.*, str. 82), ki sočasno ilustrira pripovedno tehniko z Lockwoodovim sklicevanjem na lastnosti Nellyne pripovedi in omogoča tudi kratek, a značilen vpogled v izjemno globino razmerja med Catherine in Heathcliffom.

nino, iz katere je vzet. Pri taki uporabi odlomka je vsa pozornost osredotočena samo na povednost danega odlomka, obravnava pa bolj ali manj dosledno upošteva pravila takoi-menovanega »tesnega branja«. Iz besedila, ki ga v bistvu pojmuje kot »kos jezika«, poskuša iztisniti čimveč možnih pomenov in alternativnih razlag. Pri tem pristopu se učenec uči usmerjati svojo pozornost na posamezne besede in njihove medsebojne povezave ter na pomensko vplivanje med besedami. Z odkrivanjem vsebinskih odtenkov tak pristop vodi k spoznavanju jezikovnih možnosti in daje nadvse zanimivo in vzgojno vajo v uporabi jezika. S stališča literarne interpretacije in zato kot oblika pouka književnosti pa je kljub nakazani koristnosti vprašljiv. Ker je vsak odlomek le izsek iz večje celote, vsaka popolna interpretacija odlomka logično vodi od odlomka k celoti. Kot bomo videli pozneje, povezava s celoto ne osvetljuje le odlomkovega pomena znotraj celote, marveč je običajno pomembna tudi za pravilno konstruiranje pomena odlomka.

V prizadevanju, da kar najbolj temeljito pojasni besedilo, učitelj lahko posveča svojo pozornost predvsem štirim vidikom odlomka, ki jih je mogoče vsaj načeloma ločeno obravnavati. To so: (1) predmet odlomka, posamezni dogodek, opis osebe itd., (2) ton odlomka, ki izraža pripovedovalčev odnos do prikazanega predmeta, (3) stilistične značilnosti in (4) status odlomka v leposlovnem delu. V opisu prvih treh vidikov – stilističnih značilnosti, od besedišča, skladnje, retoričnih sredstev pa do tropov, tona oziroma pripovednega odnosa in zvečine tudi predmeta – učitelj izhaja predvsem iz odlomka, iz katerega zajema vse primere za svoje opise in oznake. Ko pa pojasnjuje status odlomka, njegov širši kontekst v celoti oziroma povezavo s predhodnim in sledečim besedilom ter funkcionalno strukturalno podrejenost odlomka, pa mora učitelj prestopiti meje odlomkovega besedila in na osnovi svojega poznavanja celotnega dela poskrbeti tudi za jasnost o statusu odlomka. Ni treba posebej poudarjati, da do takšnih napak lahko pride pri razumevanju odlomka, če npr. učencu ni povsem jasno, da besedilo predstavlja misli in besede posamezne osebe in ne pripovedovalca ali avtorja, in zatorej le omejeno gledišče, ki je lahko name-noma obarvano z določenim odnosom in tonom kot sredstvom za karakterizacijo osebe. V tem smislu je mogoče celo trditi, da je pravilno razumevanje besedila odlomka samega po sebi – brez kakršnekoli povezave s celoto – skoraj nemogoče. Prav zato smo se tudi v načelu odločili proti tretji možnosti kot obliki pouka književnosti.

Pri pojasnjevanju statusa odlomka glede na celoto se učitelj odloči bodisi za obsežnejši ali pa povsem sumaričen prikaz celote. Pri tem je pomembno, da s svojim pojasnilom omogoči pravilno razumevanje odlomka in hkrati tudi izrecno osvetli njegovo funkcionalno podrejenost celoti in označi njegov pomen znotraj celote. Ali bo ta dvojni cilj dosegel samo s povzetkom zgodbe ali pa si bo pomagal tudi s karakterizacijo nastopajočih oseb in opisom njihovega pomena in še nečesa, je odvisno tako od odlomka kot tudi od konkretnega cilja, ki ga učitelj želi doseči s svojo razlago. Vsekakor pa mora paziti, da se odloči za tako razlago odlomka, ki je skladna z interpretacijo celote. Glede na različne interpretacije celotnega dela se namreč lahko spreminja tudi pomen posameznega odlomka, dogodka, epizode in celo osebe. V tem smislu se mora učitelj pri določanju pomena odlomka ravnati v skladu s predhodno izbrano interpretacijo celotnega dela. Le tako se lahko izogne neprijetnemu položaju, ki nastane, če razlage odlomka ne more vključiti v interpretacijo celote.

Da bi dali čim večji poudarek odlomku in njegovim umetniškim lasnostim, je treba nameniti posebno skrb smotrni razporeditvi in vključitvi vseh dodatnih pojasnil. Zato v neposredno obravnavo odlomka vključimo le tista pojasnila, ki so nujna za njegovo razumevanje. Če gre za odlomek iz zahtevnejših del, ki so časovno ali kulturno odmaknjena od učenčevega spoznavnega sveta, ali iz del, ki vsebujejo učencem še neznane pripovedne inovacije, potem je najbolj smotno, če za pravilno razumevanje potrebna pojasnila uvedemo še pred obravnavo odlomka. Le tako se izognemo negativnemu odzivu, ki ga pri učencu lahko povzroči povsem neznan predmet ali na prvi pogled težko razumljiv opis

in še zlasti nepoznavanje bolj zapletenih vrstno – zvrstnih in sploh literarnih konvencij. Pri tem se moramo ves čas zavedati, da je avtor bralca celotnega dela skrbno pripravil z obsežnim predhodnim besedilom⁴ na odlomek, ki ga naš učenec sreča izdvojenega. Zaradi nepoznavanja tega besedila je učenec v neprimerno težjem položaju kot bralec celote in zato je tudi nevarnost, da bo odlomek ostal zunaj njegovega doživljaljskega dometa, večja. Vse to učitelju nalaga posebno skrbnost pri izboru in razporeditvi dodatnih pojasnil, s katerimi poskuša premostiti omenjene težave in učencu omogočiti pravilno razumevanje. Vsa druga dodatna pojasnila o družbenem in literarnozgodovinskem kontekstu dela ali o dobi, ki ji delo pripada, o avtorju in podobno pa lahko uvedemo ločeno, kot poseben vsebinski sklop, bodisi pred obravnavo odlomka ali pa po njej. Z jasno ločeno obravnavo dodatnih informacij se učitelj najbolj uspešno izogne skušnjavi, da bi razlago odlomka odpravil zgolj z nizanjem literarnozgodovinskih podatkov.

Predlagane možnosti za obravnavo odlomka⁵ učitelju nalagajo stalen premislek, kako bo posamezne odlomke predstavil. Z variranjem v obravnavi pa se izogne monotonosti. Tako organizirana obravnava odlomka seveda terja od učitelja več priprav in napornejše delo v razredu. Rezultati take obravnave pa povrnejo vloženi napor. Ker je vsa učenčeva pozornost osredotočena na razmeroma malo »količino« besedila, ima – še zlasti ob učiteljevem zavzetem usmerjanju – več možnosti in časa opaziti številne nadrobnosti, ki jih pri branju daljšega besedila prezre. Na osnovi skrbne obravnave odlomka lahko na primer spozna, kako posamezna oseba »zraste« pred njegovimi očmi izključno le s pomočjo pisateljevih besed, kako je njegov odziv na tako osebo v bistvu odziv na posamezne besede, ki jih pisatelj namenoma uporabi za njeno karakterizacijo. Na ta način se postopoma uči opazovati več nadrobnosti in avtorjevih opozoril, medtem ko hkrati počasi spoznava značilnosti umetniške rabe jezika. Ker pravilno razumevanje celote predpostavlja pravilno razumevanje njenih manjših sestavnih delov, lahko sposobnost pravilno razumeti odlomek tudi tvorno prispeva k oblikovanju učenčevih bralnih navad. Učenec, ki se je naučil pravilno dojeti odlomek in videti njegovo vraščenost v celoto, se bo v svojem poznejšem branju lažje sprijel tudi z obsežno in zapleteno celoto. In ne nazadnje, če bo obravnavo odlomka res uspešna in bo pri učencu zbudila poglobljeno zanimanje, ga bo to vodilo tudi k branju celote.

⁴ Poseben primer predstavlja odlomek, ki vključuje začetno besedilo npr. romana, torej besedilo, ki bralca uvaja v celotno delo. Razlaga začetnih odstavkov daljšega besedila se prav zato pogosto bistveno razlikuje od razlage odlomka iz sredine dela. Te razlike so še zlasti opazne pri obravnavi statusa dela, kjer moramo posvetiti posebno pozornost vprašanjem, kako avtor začenja celotno delo, predstavi predmet ali probleme, vzbudi bralčevo zanimanje in podobnim.

⁵ Tako organizirana obravnavo odlomka seveda predpostavlja tudi tak izbor besedil, ki omogoča predlagano obravnavo. Zato razmišljanje o uporabi odlomka pri pouku književnosti odpira tudi vprašanje ustreznega izbora odlomkov. Vendar se to vprašanje ravna tudi po drugih kriterijih in v marsičem vključuje problematiko, ki presega okvir našega razmišljanja. Zato ga tu ne bomo posebej obravnavali.

SV. JOŽEF NE MORE PLAČATI ŠTIBRE

Iz Slovenskih ljudskih pesmi 2

Pri Slovenski matici je pred izidom druga knjiga *Slovenskih ljudskih pesmi* (ur. Z. Kumer, M. Matičetov, V. Vodusek). Tistim, ki že težko čakajo nanjo, bo nemara ustrezno, če tu prinesemo za vzorec enega izmed pesemskih tipov. Pri izbiri smo morali upoštevati omejeni obseg v JiS, obenem pa gledati, da bi bila snov mikavna.

Tip, ki ga želimo pokazati pred knjižno objavo, bi po svoje lahko prišel tudi drugam, s med pesmi s socialno tematiko. Za kaj takega ne bi bila storjena prehuda našin variantam in s preместitvijo v 3. knjigo bi celo nekolikanj pomnožili socialno rubriko, ki je v primerjavi z drugimi prav skromna. Vendar je tudi sedanjo uvrstitev moč zagovarjati: če nič drugega kot otipljiv zgled, kaj vse se lahko skriva pod nabožnim plaščem.

Danes ta dan so nam znane tri variante pesemskega tipa SLP št. 80, ki jih prinašamo v časovnem zapovrstju, v redakcijsko poenostavljeni obliki in brez glasbenega komentarja.

1.

Prva varianta je iz zbirke *Narodne pèsmi. Nabral po Goriškem in Beneškem Matevž Trinovec*, str. 13–14, št. 7: »Sveti Jožef«. Zbirka je najbrž nastala na začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja, Matičici jo je izročil Levstik, zdaj je v arhivu Inštituta za slov. narodopisje SAZU med Štrekljevo zapuščino. Kraja zapisa žal ne poznamo natančneje.

Stoji, stoji mi hiša,
hiša svet Jožefa,
na hiši pa je miza,
ta miza oblana.
Na mizi leže bukve,
te bukve pisane.
Za mizo sedi Jožef,
Jožef, ta sveti mož,
še bukve te prebira
n se klavrno drži.
Marija po hiši hodi,
Devica Marija:
»O, ki je tebi, Jožef,
da s klavrno držiš?«

»Kak bi s klavrno ne držal
in britko ne potiù:
ker morem stüro dati,
stüro v Jeruzalem,
pa dnarca v rokù nimam
in družga tud ne.«
»Le tiho, tiho, Jožef,
Jožef, presvéti mož,
saj stüro že plačeva,
stüro v Jeruzalem.
Le dejva, dejva stüro,
stüro v Jeruzalem,
pa pojdeva v nebesa,
v nebesa, sveti raj.«

2.

Drugo varianto je zapisal na Dolenjskem v škocjanski okolici leta 1875/76 Anton Zorec na hrbtno stran prvega izmed treh listov vel. folio formata, ki jih je Slov. matica prejela 7. avg. 1876 (zdaj so v arhivu ISN SAZU, Štrekljeva zapuščina).

Svet Jožef bukve bere,
se žalostno drži.
Prišle so nove novice,
da bo moral životno štivro dat.
Marija ga je uprašala:
»Zakaj si žalosten, ljub moj mož?
Al si tega žalosten,
ki me imaš Marijo,
al si tega žalosten,
ki imava sinka Jezusa?«
»Jaz nesem tega žalosten,
ki imam tebe, Marija,

tud nesem tega žalosten,
 ki imava sinka Jezusa.
 Jaz sem tega žalosten,
 ki so prišle nove novice,
 k bom mogel živотно štivro dat.«
 Marija tako govori:
 »Tiho, tiho, ljub moj mož,
 kdor bo štivro nakladal,
 pojde v sveti raj,
 kdor bo pa štivro prejemal,
 pojde v večen pekel.«

3.

Tretja varianta je z Gorenjskega: v Goričici pri Ihanu jo je pela Neža Pirc, rojena Repar, pd. Štučkova Neža (1869–1938). Po petju in narekovanju te dobre pevke (gl. Z. Kumer, *Pesem slovenske dežele*. Maribor 1975, 117–118) sta nastala dva zapisa:

A. Iz rokopisne zbirke *Slov. nar. pesmi – v Ihan-u nabral in zapisal Ant. Breznik*, III. zvezek, št. 22. Zbirko je Breznik, takrat še dijak, poslal naravnost k Štreklju v Gradec in je zdaj v arhivu ISN SAZU.

B. Dobrih deset let kasneje, 6. marca 1910 je Franc Kramar, najnjetější sodelavec Odbora za nabiiranje slov. nar. pesmi [z napevi], zapisal zraven besedila tudi melodijo. To je njegov zapis št. 1529 – »Sveti Jožef« – ki v zbirki omenjenega odbora nosi številko 8327.

Kramarjev notni zapis melodije – edine znane tega tipa – objavljamo tu faksimilno, vendar pomanjšano; pod njim pa v dveh vzporednih stolpcih besedilo obeh verzij, A in B.

1. Stoji, stoji, stoji ši-ša, Šiša svetga Jožefa.

Stoji, stoji, stoji ši-ša, Šiša svetga Jožefa.

A. Breznik 1899

B. Kramar 1910

Stoji, stóji, stóji hiša,
 hiša svetga Jožofa.

V hiš stoji na miza,
 le-ta miza kamnata.

Pər miz sedi svet Jožof,
 zvestø varh ja Kristusu.

Van drobne bukle prebira
 pa točø grejнке sovze.

Stóji, stóji, stóji šiša,
 šiša svetga Jožefa.

V šiši stoji jena miza,
 le-tá miza kamnata.

Pri mizi sedi svet Jožef,
 zvesti varh je Kristusov.

Von drobne bukle prebira,
 pa toči grenke solzé.

V hišo pršva Mat^a božja,
det^ata v naroč drži.

»Hvalen bod^a J^až^aš Krist^aš,
mir dej t^a cel^a hiš.«

Toko ja svet^a Jožof reku,
zvest^a varh ja Kristusu:

»Hválen bod^a J^až^aš Krist^aš,
amen bod* na vekomej.«

Tokó ja Marija rekva:
»Kaj ja teba, lub svet^a Jožof,

ker drobne buk^{le} prebiraš,
pa toč^aš grejnke sovz^e?«

Tokó ja svet Jožof reku,
zvest^a varh ja Kristusu:

»Men se ja muja jokat^a,
k^a bom mogu štibro dat,

k^a bom mogu štibro dat,
vad* tebé inoj mené,

vad tebé in vad* mené
in vad sinka det^ata
in vad* sinka J^až^aša.«

Tokó ja svet Jožof reku,
zvest^a varh ja Kristusu:

»Kdor bo men štibro pomagu,
bo z manóv j n^abesa šov.«

V šišo prišva Mati božja,
deteta v naroč drži.

»Hvalen bodi Jezus Kristus!
Mir dej teji celi šiši!«

Tkó je bva Marija rekva:
»Kaj je tebe, lub svet Jožef,

ker drobné buk^{le} prebiraš
pa točiš grenke solz^e?«

Tkó je biv svet Jožef reku,
zvesti varh je Kristusov:

»Men se je mujo jokáti,
ker bom mógu šlibro** dat

vod tebe inoj vod mene,
in vod sinka Jezusal«

Tkó je še svet Jožef reku,
zvesti varh je Kristusov:

»Kdor bo men k šlibri pomagov,
bo z menoj v nebesa šov!«

Med pripravljanjem *Slovenskih narodnih pesmi* bi bil Štrekelj mogel uvrstiti v zbirko naši prvi dve varianti, pa tega – ne vemo zakaj – ni naredil. Verzijo A tretje variante je prejel, ko so bile pripovedne pesmi (1. zvezek, 1895–1898) že natisnjene; morala je torej čakati na objavo v napovedanih dodatkih, do katerih pa ni prišlo nikoli. Štrekelj je bil na čelu tudi zbirateljskemu delu, katerega sad je verzija B. Vendar je igra naključij hotela, da s tem celo strokovni javnosti doslej neznanim pesemskim tipom prihajamo na dan šele več ko sto let po zapisu prve variante. Če je za osvetlitev nastanka in razvoja kateregakoli pesemskega tipa zaželeno čimvečje tekstno bogastvo, potem smo v našem primeru, ko zmoremo le tri variante, res v zadregi. Zato tudi ni čudno, da se nam ob tem prvem poskusu predstavitve kažejo določene negotovosti in notranja nasprotja. Lepo bi bilo, če bi tukajšnja predhodna objava spodbudila koga, ki mu okoliščine to dopuščajo, da se loti iskanja novih, dodatnih variant. Ne gre nam namreč v glavo, kako bi mogla taka pesem v zadnjih šestdesetih in še nekaj letih izginiti brez sledu!

Sveta družina v pesmih iz treh slovenskih pokrajin je domiselno kritje, kulisa, izza katere je ljudski pevec dal duška svoji prizadetosti, okvir, kamor je lahko vpletel svojo tožbo nad novim fevdalnim bremenom: štibro (Gorenjsko), štivro (Dolenjsko), stüro (Goriško). Junak pesmi – »Jožef, ta sveti mož« – »se žalostno drži« (2), »se klavnro drži in bridko poti« (1), »toči grenke solz^e« (3). Ko ga žena Marija vpraša, zakaj, ji lepo pove: »Ker morem [= moram] stüro dati, pa dnarca v rokú nimam in družga tud ne« (1); »k bom mogel životno štivro dat« (2) oz. »bom mogu štibro dat ... vad tebé in vad mené ... in vad sinka J^až^aša« (3).

Beseda »štibra« (etimologijo ipd. pustimo tu vnevar) se na Slovenskem prikaže v drugi polovici 13. stoletja: v Ljubljani leta 1262 (steure – Vilfan, ZČ 6–7, 419), na tleh loškega gospostva 1291 (steuram – Blaznik, *Urbarji* 130). V 14. stoletju se pričevanja o štibri namnožijo (na Koroškem jo npr. šentpa-

* Na štirih mestih, označenih z zvezdico, je A. Breznik namesto *d* zapisal črko, podobno grškemu *theta*. To posebnost srečamo v III. zvezku še v nekaterih drugih pesmih Stučkove Neže: št. 8 – po š vaknam, 27 – na ho š, 32 – spo š goré. Potemtakem ne gre za pomoto, ampak za željo, zaznamovati poseben, spirantni izgovor.

** Kramar besede očitno ni razumel, pa jo je tudi napak zapisal.

velski urbar prinaša 371/72, medtem ko je 1289/90 še ni imel: *Oesterreichische Urbare*, II. 3/II. Wien 1968, LXXVIII), v 15. stoletju pa se izkristalizira v pomenu »davek«.

Z logičnim sklepanjem po analogiji (češ: kakor so npr. ljudski pevci ob prehodu k decimalnemu merkemu sistemu v 19. stoletju reagirali s pesmijo proti »novi meri in novi vagi« [prim. SE 9, 1965, 232]), tako naj bi se bilo ljudstvo tudi nekaj stoletij prej ob uvedbi nove štibre oglasilo s pesemsko tožbo) si ne moremo kaj prida pomagati. Štibra ni nekaj dekretiranega – enkrat za vselej – ampak je pojav, podvržen več kot politisočletnemu razvoju. Dolga je namreč pot od prvih omemb v 13. stoletju (ko je štibra še priložnostna dajatev), mimo prehoda iz srednjega veka v novi vek (ko gre že za izrazit davek) pa do 19. oziroma do praga našega stoletja (ko imamo opraviti le z besednim reliktom, izvotljenim ostanom preteklosti, tako da F. Kramar zapiše celo nesmiselno obliko »šlibra«).

Kakorkoli obrnemo bore tri variante naše pesmi nam ne morejo odgovoriti na vse, kar bi radi zvedeli. V njih je celo nekaj sestavin, ki najbrž pripadajo različnim razvojnim plastem. V gorenjski varianti (1899–1910) se npr. zdi, kot bi bil s štibro »od tebe, od mene in od sinka« ohranjen spomin na splošni osebni (»telesni«) davek, glavarino, iz 2. polovice 15. stoletja (gl. Vilfan 1961, 313). V Valjavčevi gorenjski varianti »Neusmiljene gospode« (Štrekelj 1, 286), ki črpa snov iz podobnega zgodovinskega humusa kot naš Sv. Jožef, naletimo na »glavno« štibro: vsiljuje se nam misel, da je to obremenitev, za katero P. Blaznik (rkp. *Podložniške obveznosti*) rabi besedi »glavina« in »naglavna pravda« (po lat. *capaticum*, nem. *Kopfzins*, *Kopfgeld*). Dolenjska varianta (1875–76) omenja »životno štibro«, le-to srečamo v urbarju iz Starega trga pri Slovenjgradcu 1647 popolnoma enako, le v grafični podobi, ki ji jo je najbrž dala tuja (ali vsaj slovenskega pisanja nič vajena) roka po tem, kar je dojelo (tuje) uho: *Šivodna stibra* (= *Leibsteuer*). »Stūra v Jeruzalem« iz goriške variante nakazuje novoveško, čeprav časovno ne natančneje določljivo plačevanje davka državi. V dveh variantah naše pesmi leže na mizi »drobne bukve«, »bukve pisane«, ki Jožefa med prebiranjem pripravijo do slzi. Prvi hip bi človek mislil, da gre za formulo, pogostno v južnoslovanskem ljudskem pesništvu: temu in temu »sitna knjiga dođe, – knjigo gleda, grozne suze roni« (Vuk II, 49/1). Vendar v naši pesmi nimamo opravka s »knjigo« = pismom: »bukve« so tokrat nekaj čisto otipljivega in prav nič pesniškega – davčna knjižicala. Pri nas so jo vpeljali na začetku druge polovice 18. stoletja ob davčni rektifikaciji, da bi bila vanjo vpisana vsa podložniška bremena (gl. sliko v Vilfanovi *Pravni zgod. Slovencev*, 443), in v pesmih našega tipa pomeni najmlajšo realistično nadrobno.

Sv. Jožef kajpada ni mogel priti v pesem kar tako po naključju. Ž njim kot podeželskim obrtnikom – tesarjem (Dalmatin »cimerman«, vulgata »faber«: Mat. 13, 55) – bi se prej kot kmetje lahko enačili ljudje iz vrst kajzarjev, gostačev ipd. Nemara so bili prav ti tisti, ki so si izbrali Jožefa za junaka pesemskega tipa SLO 80. Tako bi se dala najlažje razložiti tožba nad plačevanjem štibre, posebej morda »životne«, se pravi edinega davka, ki je na podeželju prizadeval ljudi brez zemljišča. Naravno je, da so si le-ti želeli izpovedati, kar jih je najbolj težilo.

Kaj več kot o tožbi seveda ne moremo govoriti. Zelo daleč je še upor, če Marija tako vneto prigovarja svojemu možu Jožefu: »Le dejva, dejva stūro, (...) pa pojdeva v nebesa« (1). Tudi Jožef, ki ne more sam plačati štibre, pride na dan s podobno obljubo: »Kdor bo men (...) pomagu, bo z mōnój v nebesa šov« (3). Lastno pot pa ubere dolensjka varianta, ki z drugima dvema sicer pove podložniku, da ga čaka »sveti raj«, če bo štibro v redu »dal« ali »plačal«, vendar v duhu nekaterih izrazito socialnih pesemskih snovi (posebej že enkrat navedene »Neusmiljene gospode« – Štrekelj 1, 281 sl.) brž tudi pristavi, da ta, ki jo bo od njega izterjeval, pobiral, »prejemal, – pojde v večen pekel«!

Milko Matičetov
SAZU v Ljubljani

Literatura: J. Mravljak, *Nekaj slovarskih in zgodovinskih drobtinic iz starotškega arhiva*. ČZN 23 (1928) 82; – J. Kelemina, *Pravne starine slovenske v filološki luči*. GMDS 14 (1933) 86, s. v. »štibra«; – S. Vilfan, *Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani*. ZČ 6–7 (1952–53) 419; – S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana 1961, 310 sl. »Davčno pravo in vojaške obveznosti«; – P. Blaznik, *Urbarji ireisinske školije*. Srednjeveški urbarji za Slovenijo, 4. Ljubljana 1963; – P. Blaznik, *Podložniške obveznosti do zemljiškega gospostva* (serija *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*. Zgodovina agrarnih panog 2, v tisku). – Glede trdoživosti pravnih terminov v ljudskem izročilu – tudi pesemskem – prim. *Ce fastu?* 54 (1978) 162–182. (Za dragocena pojasnila in nasvete smo dolžni zahvalo profesorjem Bogu Grafenauerju, Pavletu Blazniku in Sergiju Vilfanu.)

MARIBOR ZA VSAKDANJO (SLAVISTIČNO) RABO¹

(Pot: Železniška postaja–Trg Borisa Kidriča–Razlagova ulica–Cankarjeva ulica–Partizanska cesta–Grajska ulica–Leninov trg–Ulica heroja Staneta–Maistrova ulica–park–Kalvarija–Mladinska ulica–Tyrševa ulica–Krekova ulica–Gledališka ulica–Gregorčičeva ulica–Strossmayerjeva ulica–Gospodarska cesta–Prežihova ulica–Smetanova ulica–Orožnova ulica–Slomškov trg–Rotovski trg–Glavni trg–začetek Koroške ulice–most čez Dravo–Gospodarska ulica–Volkmerjev prehod–Vetrinjska ulica–Ulica kneza Koclja–Svetozarevska ulica–Ulica heroja Bračiča–Ulica talcev–Partizanska cesta–železniška postaja.)

I.

Pred *železniško postajo* se misel pomudi ob slovenskem imenu mesta, ki je nadomestilo nemško Marburg (grad v marki). Leta 1861 je obiskal Slovensko čitalnico politik dr. Lovro Toman in spregovoril zbranim: »Gospodje! Mar nam mora biti za pravice naroda, toda potreben je še boj za nje. Glejte geslo vaših trudov v imenu vašega prijaznega mesteca.« Nato pa je zložil programsko pesem Maribor za zaključkom: »Zato si voli rodoljubov zbor/za mesto geslo svoje: mar i bór!« Pesem je uglasbil učitelj petja Janez Miklošič, brat velikega slavista, in zadnja kitica je postala geslo čitalnice.

Tudi druga asociacija na postaji je povezana z Lovrom Tomanom. Leta 1870 so tega prvaka, ki je nekaj let poprej glasoval za dualizem, prav tu pozdravili mariborski narodnjaki s Tomšičem in Zarnikom na čelu. Ta škodljiva spravljivost je spodbudila Levstika, da jih je zbedel v Pavlihi s satiro Na kolodvoru: »Tam v Mariboru /na kolodvoru/ narodni Štajerci, vrli moške /k Tomanu v skok so prirekli,/ kaj so možaki mu rekli, /krščena duša ne ve./ Da v Mariboru /na kolodvoru/ Toman strašno razkačen je bil, /zvedel je v daljne smo kraje,/ in da je z voza gledaje/grešnik odpustke delil. ...«

Na postaji in blizu nje se začena roman Alojza Kraigherja Kontrolor Škrobar. Njegov junak, ki izstopi iz vlaka, da bi se peš odpravil k Sv. Jedrti, se tu prvič sreča z nemško oziroma nemškutarsko nestrpnostjo – raznašalec kruha, katerega govori, je sicer Slovenec, njegov gospodar Ogrizek pa je baje Nемеc. Zaničljivo ga zavrne: »Kaj bodo Slovenci? V mestu je vse nemško,« in za njim izzivalno vrže nemško geslo „Heil und Sieg!“ – Iz prvih mesecev, ko je nemški Marburg tudi na zunaj postajal slovenski Maribor in ko se še niso pojavila strankarska nasprotja, se Bratko Kreft po več kot petdesetih letih spominja narodne manifestacije aprila 1919. leta, ko so skozi Maribor peljali ostanke Zrinjskega in Frankopana. Takrat je tu govoril general Maister in kot pravi ljudski tribun s sabljo v roki pozval slovenske častnike, naj potrdijo prisego, da se bodo bojevali za slovensko zemljo in novo državo. Zbrane dijake, a tudi odrasle je ob tem prevzel domoljubni zanos.

Naslednja asociacija sodi v leto 1923. Božidar Borko pripoveduje (Srečanja 1971), kako so februarja tega leta Mariborčani z zastopniki oblasti in kulturnih delavcev prišli pozdravit Josipa Stritarja, ko se je na povabilo iz domovine peljal z ženo v Rogaško Slatino. Nekdanji svetovljan, najboljši poznavalec evropske literature, blesteč kritik je bil zdaj slaboten starček, ki ni mogel prav razumeti, čemu tu vsi ti ljudje.

Ob spomeniku Borisa Kidriča (kipar Stojan Batič) in po Razlagovi ulici pridemo do *Cankarjeve ulice*. Na hiši št. 8 je spominška plošča z reliefom Gustava Šiliha in njegovim geslom: »Vse za vzgojo človeka.« Šilih (1893–1961) sodi med najvidnejše slovenske pedagoge in didaktike. Večji del njegovega službovanja je potekal v Mariboru, predvsem na učiteljski. Bil je odlični praktik in hkrati teoretik (Očrt splošne didaktike), posvečal se je tudi metodiki slovenskega jezika. Njegovo leposlovno delo (Nekoč je bilo jezero, Beli dvor) pa je krajevno povezano z njegovo domačo Šaleško dolino.

Na vogalu Partizanske in Prešernove ulice je *Univerzitetna knjižnica*, najpomembnejša knjižnica na Štajerskem. Njeni začetki segajo v leto 1903, ko je bilo ustanovljeno Zgodovinsko društvo, ki si je uredilo strokovno knjižnico. Kasneje je iz nje nastala študijska knjižnica, ko pa je Maribor dobil univerzo, se je zaradi svoje razširjene funkcije 1975. leta preimenovala v univerzitetno. Za razvoj iz strokovne knjižnice v izrazito moderno ustanovo ima največ zaslug Janko Glazer (1893–1975). Ta je z

¹ Dijaške ekskurzije ali tudi zavzete posameznike vodi pot v Maribor na ogled kake tovarne, v muzej, gledališče, akvarij, morda pa le skozenj do vzpenjače. Vmes pa je vendar še hoja po mariborskih ulicah, mimo pomembnih stavb, spomenikov. Škoda bi bilo, če bi šlo tu za samo postopanje, ko bi vendarle mogla v stiku z mestom zaživeti njegova kulturnozgodovinska podoba. Za seznanitev z zgodovino in umetnostno zgodovino mesta je več knjžic v zbirki Kulturni in naravni spomeniki Slovenije (Vršer, Stari Maribor, Mariborski grad, Mariborski muzej; Premzl, Mariborski Lent, Curk, Mariborska stolnica; Hartman, Univerzitetna knjižnica Maribor), medtem ko je obsežen vodnik Boga Teplyja Maribor (1955), ki temeljito obravnava tudi kulturni in literarni delež Maribora, dostopen le še v knjižnicah.

mariborskim okolišem dvakratno povezan – kot kulturni delavec /bibliotekar, profesor, slavist, kulturni in literarni zgodovinar/ in kot pesnik. V knjižnici je začel delati 1926. leta in ji je posvetil skoraj pol stoletja. V sobi s katalogi je zato njegov doprski kip (kipar Milan Vojsk). Glazer-pesnik je z epigramom označil Glazerja-knjižničarja: »V sanjah knjigopisec, /v istini knjižničar:/ mislil je biti pisatelj, /pa je postal pisar.«

– Ob okupaciji so Nemci odpeljali večino knjig v Gradec, a po osvoboditvi je knjižnica vendarle dobila nazaj 4/5 tega knjižnega fonda. Poleg drugih tiskov zbira knjižnica vse, kar je povezano s slovensko Štajersko, ima vrsto rokopisov in korespondence predvsem štajerskih kulturnih delavcev. Od nekdanj se njen fond bogati tudi iz zapuščin posameznih zbirateljev, tako sta njeni posebnosti stenografska in šahovska zbirka. Ta sodi med najbogatejše v Jugoslaviji. (Več v knjižici – Bruno Hartman, Univerzitetna knjižnica Maribor, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 88, 1978.)

Frančiškanska cerkev zbujajo pozornost z zunanostjo iz rdečkaste neometane opeke. Dograjena je bila leta 1900 v neoromanskem slogu. V cerkveni grobnici je počival Anton Martin Slomšek od 1941. leta, ko so Nemci začeli odstranjevati spomenike s starega mestnega pokopališča, pa do prenosa v stolnico.

Mimo modernega spomenika NOB (kipar Slavko Tihec) na Trgu svobode pridemo h *gradu*, ki je v 15. stoletju prevzel funkcijo starejšega grajskega poslopja na vrhu sedanje Piramide. V gradu so zdaj zbirke pokrajinskega muzeja. (Glej knjižici Sergeja Vrišerja, Mariborski grad, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 17, 1969 in Mariborski muzej I, ista zbirka 85, 1978.)

Na pročelju ob Grajski ulici je spominska plošča Franju Bašu, arhivarju, zgodovinarju, geografu, etnografu. On je rešil grajsko poslopje za slovensko kulturo in pridobil v njem muzejske prostore. V številnih razpravah je prikazal gospodarsko in družbeno podobo Maribora v preteklosti. – Tu se velja spomniti tudi Baševega naslednika slavista in zgodovinarja Boga Teplyja, gotovo najboljšega poznavalca kulturne zgodovine Maribora (poseben knjiga Maribor, ilustrirani vodnik po mestu in okolici, 1955).

Grajska ulica je speljana skozi nekdanji grajski vrt na *Leninov trg*. Tu stoji spomenik Josipa Jurčiča (kipar Lojza Kogovšek). Gmotna stiska je prignala Jurčiča z Dunaja v Maribor za drugega urednika Slovenskega naroda (od julija 1868 do aprila 1870). Po krajšem bivanju na Dunaju in v Sisku se je julija 1871. leta spet vrnil v Maribor in po smrti glavnega urednika Tomšiča prevzel njegovo delo. Oktobra 1872 se je hkrati s SN preselil v Ljubljano. Časnikarsko delo ga je izčrpavalo, pa je mogel manj leposlovno ustvarjati. Tu je dokončal Sosedovega sina, napisal značajevki Lipe in Telečja pečenka in povest V Vojni krajini. Model za tragikomični lik nemškutarskega častnika Bitiča iz Telečje pečenke bi bil mogel dobiti tudi med mariborskimi meščani. V Mariboru se mu je porodila zamisel na zgodovinsko prozo Ivan Erazem Tattenbach, in sicer ob obisku v vinogradu Josipa Vošnjaka nad Slovensko Bistrico in ob razpravi mariborskega profesorja Puffa. Napisal pa jo je kasneje v Ljubljani. – Leposlovno je Jurčičevo bivanje v Mariboru obdelal Jože Pahor v romanu Pot desetega brata (1951, str. 157–173).

Sredi parkovnega nasada na Leninovem trgu je prirezana piramida kot spomin Antonu Tomšiču z napisom: »Hrabremu bojniku o svobodi in napredku slovenskega naroda postavili njegovi častitelji 1875. leta.« V Mariboru pod Avstro-Ogrsko ni stal noben spomenik kakemu slovenskemu kulturnemu delavcu, saj bi ta izpričeval slovenski značaj tega dela Štajerske; tu gre za Tomšičev nagrobni spomenik z opuščene pokopališča. Anton Tomšič, koncipient pri dr. Dominkušu, podporniku SN, je bil glavni urednik lista. Moža s košato brado in bujnimi lasmi so nemškutarji imenovali der windische Heiland – slovenski odrešenik. Kot urednik je večkrat uspešno zagovarjal SN pred državnim pravnikom, predvsem zaradi Levstikovih prispevkov. V Mariboru je leta 1871 tragično končal življenje s samomorom.

Najzrazitejša stavba na Leninovem trgu je sedanja I. gimnazija, zgrajena v neorenesančnem slogu 1873. leta kot nemška realka. Med obema vojnama je bila v njej realna gimnazija. Tu je Karel Destovnik-Kajuh dokončal šesti razred, ko je bil spomladi 1940. leta izključen s celjske gimnazije. V šolskem letu 1940/41 pa je obiskoval sedmi razred. Tedaj je z nekaj pesmimi sodeloval pri dveh naprednih mladinskih glasilih – Mladem Prekmurcu in Srednješolcu, vključil pa se je tudi med pomembnejše starejše kulturne delavce, in sicer kot prevajalec iz ruščine. Za knjižno zbirko Knjiga za vsakogar, ki je takrat začela izhajati v Mariboru po zamisli Cvetka Zagorskega in je bila namenjena predvsem delavcem, je prevedel dve noveli Maksima Gorkega. – Leposlovno obdelal prikaz gimnazijske mladine v prvih mesecih 1941. leta srečamo v začetnih poglavjih romana Nade Gaborovič Jesen brez poletja (1961). Pisateljica riše življenje v tistih prelomnih mesecih, kot ga doživlja šestošolka »Nasmejana« (demonstracije ob paktu z Nemčijo, konflikt s hitlerjanskima sošolkama, začetki okupacije z vključitvijo gimnazijske mladine v ilegalno delo, sestanki v grmovju ob Dravi, odhod prvih izseljencev v Srbijo).

Onkraj Leninovega trga je občinska skupščina. Tu, v nekdanjem glavarstvu, si je Rudolf Maister 1918. leta uredil svoje obmejno poveljstvo. V pritličju (vhod z Ulice heroja Staneta) je njegov doprski

kip, delo kiparja Nikolaja Pirnata iz leta 1934. Ob njem se domislimo zaskrbljenega Župančičevega vprašanja: »O, kaj bo z vami, vi mejniki štirje, /Celovec, Maribor, Gorica, Trst?« in da je enega od teh mejnikov – Maribor – rešil prav Rudolf Maister pa da bi bil tudi drugega – Celovec – ko bi mu bili slovenski vladni možje v Ljubljani dali dovoljenje za vojaško zasedbo. O tistih dneh, ko se je odločala usoda Maribora in sploh severne slovenske meje – od konca oktobra do maja 1920 – govori obsežno delo Maksa Šnuderla *Osvobodjene meje* (1968). Pravnik in pisatelj Maks Šnuderl je bil 1918–1919 Maistrov častnik, torej udeleženec dogodkov. Leta 1934 je izšel njegov roman *Izgubljena zemlja*, ki ob vprašanju Koroške – izgubljene zemlje – prikazuje tudi Maribor v prevratnih dneh, zlasti razgibano in spreminjajoče se vzdušje, nihajoče med pijanim narodnim navdušenjem na eni pa mlačnostjo, celo sovražnostjo na drugi strani. Osvobodjene meje so nastale zadnja leta pred vojno na podlagi lastnih opažanj, pričevanj in pisanih virov, četudi jim je dal živahnješo leposlovno obliko. Tako nastopajo v delu zgodovinske osebe v zgodovinsko izpričanih dogodkih (Maister, člani Narodnega sveta za Štajersko, člani nemškega občinskega odbora, vodja socialne demokratske stranke itd.) in realistične, a zgodovinsko nedoločljive osebe, v katerih se še bolj živo zrcali duh časa (železničar Slovenec, ki je zaradi kruha prej veljal za Nemca, zdaj prav zato spet za Slovence, njegov sin – zagrižen nemškutar, okoliški viničarji, ki jim za novo državo ni nič mar, če jim v njej ne bo bolje itd.). Maistrova osebnost izstopa že od prvega odločilnega nastopa, ko si 30. oktobra 1918 na sestanku avstrijskih častnikov izmisli, češ da mora v imenu svoje vlade prevzeti poveljstvo nad mestom in vso Spodnjo Štajersko, doseže nato, da ga Narodni svet za Štajersko brez vednosti Ljubljane imenuje za generala, saj ve, da pri avstrijskih častnikih velja le čin, malo kasneje pa spet kljub negodovanju Ljubljane odredi mobilizacijo. Dogodki prevratnih dni, kakor jim po romanu sledimo v Mariboru, se odvijajo med tem poslopjem – štajerskim obmejnim poveljstvom, ki je torej trdnjava Slovencev, pa med rotovžem, kjer se nemški občinski svet zagrizeno prizadeva, da si ohrani Maribor – eno izmed zvezd nemškega ozvezdja: Maribor–Ptuj–Celje, segajo pa v vojašnice, na železniško postajo, mariborske ulice. – Maistrovi nastopi so delo odločnega vojaka in hkrati pesnika (Šnuderl, Krefl). Maistra – moža dejanj – je cenil Župančič, saj mu je kot posvetilo v knjigo *V zarje* Vidove zapisal: »Na, Mojster, ki od misli ti in sanj bilo je dano priti do dejanj. Kaj hočem jaz, ki v tega časa zmede metati morem prazne le besede.«

V *Maistrovi ulici* št. 17 je bilo stanovanje Rudolfa Maistra do smrti (1934). Leta 1923 je zaradi obolelih nog stopil v pokoj in se umaknil tudi iz javnega življenja, čeprav bi bili – kakor je sodil takratni mariborski publicist Božidar Borko – v Mariboru potrebovali osrednjo osebnost, ki bi bila nad strankami. Maistrovo povojno odmaknjenost je dobrodušno ošvrknil Maks Šnuderl v epigramu *Poeta liberator* (Mariborski klopotec 1927): »Preradovič bil general je in pel./ Wildenrainer – je Maribor Turkom vzel. /Ná–te ga! del je mojster in sam svetal/vzvišen v zatišju nam je ostal.« Bil pa je tudi v zatišju družaben človek, ki je imel rad veselo družbo, šalo in dovtip. Obiskovalci se spominjajo njegove bogate slovenske knjižnice (Šnuderl, Borko, Vidmar). Zdaj je nastopil z drugo pesniško zbirko – *Kitica* mojih (Maribor 1929). V pesmih se oglašča bolečina zaradi izgubljene Koroške, a ta je možata, nesentimentalna (Malgaj trka, Gosposvetska straža); pesniški navdih pa mu dajejo tudi Slovenske gorice.

Ob parku in pred začetkom Mladinske ulice stoji spomenik borcem za severno mejo 1918–1919, delo Draga Tršarja. Na reliefu stopa med skupino vojakov mož s sabljo v roki in izrazitimi brki – Rudolf Maister.

V *parku* se domislamo knjige Smiljana Rozmana Mesto, tega »življenjepisa« mesta (1961). Čeprav mesto stopa anonimno, saj bi tu upodobljene človeške usode in usodice bile bolj ali manj možne v kateremkoli slovenskem mestu, vendar pričajo drobne opazke krajevnege ali zgodovinske družbenega značaja, da gre za Maribor in pisan mozaik vsakdanjih, neznatnih, a tudi pretresljivih, celo tragičnih doživljajev ljudi najrazličnejših starosti, slojev, izobrazbe, poklicev iz raznih delov mesta v razponu od predvojnih let preko okupacije do povojnega časa. Park z okolico je prizorišče novele *Park*, gostilna, gozd.

(Nadaljevanje v prihodnji številki.)

Božena Orožen
Gimnazija v Celju

Janež-Ravbarjev priročnik ali nepojenjujoči čar okostenelosti

Stanko Janež-Miroslav Ravbar, *Pregled slovenske književnosti*. 7. dopolnjena izdaja. Založba Obzorja. Maribor 1978 489 str.

Pred nedavnim je izšel nov ponatis knjige, ki naj bi pomagala dijakom spoznavati slovensko leposlovje. Toda od njene prve izdaje l. 1953, ko je bila pravzaprav edino tovrstno pomagalo, se je položaj v slovenskem literarnem zgodovinopisju in literarni vedi temeljito spremenil. To je najbolj opazno iz strokovnih del mlajših raziskovalcev, kot so npr. Slovenska književnost 1945-65 I-II (avtorji: Paternu, Glušič, Kmecl, Koruza, Zdravec; 1967), Pogačnik-Zdravčeva Zgodovina slovenskega slovstva 1-8 (1968-72), Kosov Pregled slovenskega slovstva (1974), Paternujevi Pogledi na slovensko književnost I-II (1974), njegova monografija France Prešeren in njegovo pesniško delo I-II (1976, 1977), Kmeclova razčlenitev pripovedništva 19. st. Od pridige do kriminalke (1975), Novela v literarni teoriji (1975) in njegova duhovita, prav nič šolsko puščobna, a hkrati strokovno tehtna Mala literarna teorija (1976). Če omenim samo še razprave v Jeziku in slovstvu ter Slavistični reviji, potem je treba reči, da ima gibčen srednješolski poučevalec slovenske književnosti na voljo precej gradiva, ki ga lahko – s trohico prilagojevalne sposobnosti – uporablja pri svojem delu in tako nenehno seznanja dijake z novimi pogledi na nikoli razrešljiva literarna vprašanja. Človek pričakuje, da bo priročnik upošteval nova dognanja in odpravil sodbe, ki jih je razglašal v prejšnjih izdajah, a so zdaj ovržene ali pa so postale nepomembne za razumevanje literarnih del. To se, žal, ni zgodilo. Ker ni nikjer navedeno, katera poglavja ali dele je napisal prvi, katera pa drugi avtor, bom omenjal le neimensko enega, saj me avtorstvo ne zanima, ampak samo metoda njunega priročnika.

Periodizacija slovenske književnosti še ni povsem utrjena, ker se pač dopolnjuje in izpopolnjuje z razvojem literarne vede. V zadnjem desetletju vedno bolj prodira spoznanje o nujnosti meril, ki bodo upoštevala literarne tokove, ne pa zunajliterarnih dejstev (največkrat različnih, celo neliterarnih oseb in njihovega žitja in bitja). Toda avtor priročnika se tega ne zaveda, saj si ni prizadeval strniti srednjeveških rokopisov (med katerimi sploh ne omenja pred leti odkritega Starogorskega, čeprav so o njem obširno pisali v Jis 1973-74, številke 6-7, 8!) in ljudskega slovstva pod kako enotno periodizacijsko poimenovanje. Glede na »Protestantsko(o) književnost« pričakujemo še npr. Romantično književnost, ki je ne pozna, temveč samo »Romantiko«. Če pustim ob

strani vprašanje, ali združiti protireformacijo z barokom – kot to počne avtor – ali z reformacijo, je treba omeniti ob razsvetljenstvu odvečnost pojma »literarni prerod«, ker je pomensko preveč ohlapen. »Prerodna« je bila pravzaprav že reformacija (prva slovenska tiskana knjiga, prva slovnica, prevod biblije itd.), za njo pa vsi glavni literarni tokovi, ki so vedno znova vnašali idejne in oblikovne novosti v slovensko književnost, ki se je morala nenehno bojevati proti utilitarizmu različnih barv. Če je pojem romantika sprejemljiv, čeprav se zadnje čase napoveduje popravek v romantizem, pa to ne velja za začetek tega obdobja. Avtor priročnika namreč mirno ohranja zanj letnico Vodnikove in Zoisove smrti, namesto da bi upošteval dejanski začetek romantike okrog l. 1830, kar sta dokazala Janko Kos (Periodizacija slovenske romantike in Evropa, SR XIX/1971, št. 4, s. 353-383) in Boris Paternu (France Prešeren in njegovo pesniško delo I, 1976). Še bolj odprt problem desetletij po Prešernu je avtor priročnika rešil navzven z oznako »Od romantike k realizmu«, potem pa je neutemeljeno izločil v samostojno obdobje, ki ga sestavlja še naturalizem, »poetični realizem«, kljub temu da so takšna samo nekatera Kersnikova dela in da se v njih ohranja sled romantične »poetičnosti«. Upoštevanje Kmeclove razprave Iz slovenske literarnozgodovinske periodizacije (SR XX/1972, št. 4, s. 407-417) in druge njegove raziskave slovenskega realizma bi bilo nujno potrebno. Kako se priročnik vztrajno oklepa preživelih shem, kažeta še bolj razločno poglavji »Moderna in sodobniki« ter »Od moderne do danes«, kjer avtor sploh ne nadomesti pomensko izpraznjenega pojma »moderna« z ustreznijšim »nova romantika«, kot sta to storila Paternu in Zdravec. Kako vroča hlapčevska ljubezen do Hermana Bahra in literarnozgodovinskih fosilov, čeprav so danes »moderne« v književnosti drugačne stvari! Prava zmeda se začne v drugem omenjenem poglavju, ki se ga je avtor očitno zbal razdeliti in poimenovati po literarnih tokovih. Vendar se jim ni mogel izogniti, saj jih označuje takoj za naslovom, potem pa poskuša razvrstiti književne ustvarjalce vanje. Toda namesto da bi ostal le pri obeh dolgotrajnejših tokovih, ekspresionizmu in socialnem realizmu – ta sega do približno l. 1950 (prim. Zdravec, Zgodovina slovenskega slovstva 6, 7; 1972) naredi literarnozgodovinski koktelj, ko ustoliči pred obema še »rod na prehodu«, potem pa še »ekspresionist(e), socialn(e) pesnik(e) in drug(e)« kot drugo skupino, »socialn(e) realist(e) in drug(e)« kot tretjo skupino. Da bi bila zmešnjava še večja, loči še »li-rik(o) konec tridesetih let«. Književnosti med NOB ne obravnava v okviru socialnega realizma, kamor spada (prim. Zdravec, n. d.), marveč posebej, pri čemer presenetli bralca s trditvijo: »Med narodnoosvobodilno vojno se je iz razum-

ljivih vzrokov razvijalo samo pesništvo« (s. 344), kar ni res, ker so ljudje takrat pisali reportaže – tudi nekaj zahtevnejših pripovedi se je ohranilo: Jarc, Čudež nad Bistrom, Zupan, Andante patetico; Javoršek, Kapitulacija – in dramatska dela, zato ni mogoče trditi, da je nastajala le lirika, čeprav je bila ta najbolj številna. Če drugje ne, potem bi se avtor priročnika utegnil o tem poučiti v Smolejevi VII. knjigi Matične Zgodovine slovenskega slovstva (1971), ki jo sicer omenja, a ne upošteva (s. 447). Pri vsem tem gre morda le za nerazumljiv spodrsrljaj, kajti dve strani zatem že omenja Borova partizanska dramatska dela (s. 346), ko piše o Vitomilu Zupanu pa o njegovih tovrstnih stvaritvah (s. 388, 421). Pri pregledu povojne književnosti avtor nepričakovano uvede literarno zvrstno načelo, kar bi lahko storil že pri starejših literarnih obdobjih. Zakaj šele sedaj, se bo še razkrilo.

Starejša literarna obdobja razlaga po shemi, ki se začenja z navajanjem vsakokratnih zgodovinskih razmer, kar je odveč, saj se dijak o njih seznanja pri drugih predmetih in s pomočjo drugih priročnikov ali učbenikov, kajti vse kar prebere v literarnozgodovinskem priročniku, je v primerjavi z njimi kastrirana revščina. Tudi avtorju se zdi merica zgodovinske učenosti premalo za razumevanje – pa ne zgodovinskih listin, temveč literarnih besedil, zato ji dodaja še sociologizirajočo, pri kateri mu seveda spet ne preostane drugega, kot da tudi to problematiko osiromaši. Kakšnemu pojavu mimogrede pripiše lastnosti, ki jih po doslej znanih ugotovitvah ni imel. Npr. o prostozidarijih piše, da so bili to »člani skrivnega verskofilozofskega društva z mističnimi obredi« (s. 82).

Ker z njimi povezuje Linharta, o katerem zapiše, da je bil »razsvetljenec, trden racionalist, odločen svobodomislec in revolucionar« (s. 82), ni mogoče združiti obojega. Kakšna je »verska« narava teh lož in kakšen je njihov odnos do takratne uradne cerkvene ustanove? In če vemo, da je Linhart odklonil pred smrtjo verska tolažila, kaj je iskal v »verskih« ložah?

Precej zmedeno delujejo tudi nekatere njegove trditve o zgodovinskih razmerah na Slovenskem v začetku 19. st. Najprej pravi: »Prave buržoazije Slovenci pred letom 1848 nismo imeli«, nekaj vrstic za tem pa: »Delavski razred je bil pred letom 1848 še maloštevilen, brez razredne zavesti.« (s. 96). Od kje naj bi se vzela, ko pa kmetje še niso dobili zemljiške odveze in tudi industrijska revolucija se takrat na Slovenskem še ni začela? Ali pomenijo razvit delavski razred maloštevilni fužinarji? Verjetno še ne. Avtorjeva historiografska »natančnost« je tolikšna, da si privoščiti tudi vulgarno sociologiziranje, ko zapiše: »Sonetje nesreče so izpoved modernega pesnika v buržoazni družbi (...).« (s. 121) Če pustim vendar pojem »moderen«, o katerem je mogoče sklepati, da ga povezuje z literarnim obdobjem ob koncu 19. in v začetku 20. st., potem postaja opazno protislovje s prvim citiranim stavkom. Hkrati ne naštevava vseh zgodovinskih dejstev, ki pričajo, da je bil

takratni temeljni produkcijski odnos še vedno – kljub različnim razkrojevalnim procesom – fevdalni.

Pri tem obstaja možnost, da pomeni avtorju »buržoazna družba« sinonim za takratno ljubljansko meščanstvo (= prebivalce mesta), toda tega še ni mogoče primerjati z izoblikovanim družbenim razredom, nasprotnikom proletariata, ki ga imenujemo buržoazija. Njegova oznaka Prešernovih Sonetov nesreče, ki so brez prvih sočasnega zgodovinskega in družbenega aktualizma, reducira cele plasti literarnega dela, posebno pa oblikovalno, ki je vendarle ena temeljnih, kajti sicer bi zadoščala le deklarativna gesla. Ta lahko najbolj neposredno »bičaj(o) krivico, brezsrčnost, hinavstvo in lažno meščansko moralo« (s. 246), zakaj bi jih morali vtikati še v različne literarne oblike? Takšno spoznanje vsiljuje bralcu priročnik s svojimi enostranskimi oznakami, s katerimi zožuje semantiko literarnih del samo na zunanje-literarne, a hkrati močno poenostavljene zadeve. Po tej logiki bi bil danes omenjeni sonetni cikel popolnoma nezanimiv, ker pač ne živimo več v buržoazni družbi. Vemo pa, da spada ravno ta med Prešernova najbolj odmevna in bralce pritegajoča besedila. Torej presega njegova semantika historiografsko-dokumentaristično branje. Toda avtor priročnika si nikjer, niti ob tem niti ob kakem drugem literarnem ali delu kakega drugega ustvarjalca ne prizadeva, da bi dojel to širino književnosti, marveč jo pojmuje zgolj kot dokument sočasnih zgodovinskih razmer in ustvarjalčevega zasebnega življenja. Najbolj očiten primer je spet Prešeren, čigar pesništvo razdeli po zunajliterarnem, erotičnem vidiku, s katerim se je do onemoglosti ukvarjal že pozitivizem. Upoštevač samo tega, avtor navaja kot odločilne za nastanek pesnikovih del njegove oboževanje, izmed katerih poudari predvsem eno, zato določi v Prešernovem pesniškem razvoju t. i. »Julijino dobo« (prim. 113, 114, 117, 121–125). Nezaupanje do novejših raziskav, ki so utemeljile drugačno, literarno imanentno razdelitev in poimenovanja, je nedvomno, kljub temu da farizejsko navaja v seznamu strokovne literature tudi tovrstna dela. Vzrok neupoštevanja je najbrž v tem, da ni njihova pozornost več posvečena zunajliterarnim dejstvom, temveč besedilom, saj je resnično že napočil čas, da se preneha streči – če parafraziram Osipa Brika – manijakom, ki ginejo od radovednosti, da bi izvedeli, kakšne hlačke je nosila Primčeva Julija. Ta lahko zagnja preučevalca književnosti samo kot upesnjena ženska, obetajoča le npr. v Sonetnem vencu, torej kolikor in takšna, kot se pojavlja v besedilu, kjer je fiktivna oseba. Nanjo se navezuje poseben tip ljubezni lirskega subjekta, ki se razločuje od tipa, značilnega za prvo obdobje Prešernovega pesništva. Da gre pri vsem tem za književnost, za fiktivno upesnjevanje oseb, ne pa za biografski dokument, se še bolj očitno pokaže v Krstu pri Savici, kjer nam biografiziranje ne pomaga kaj prida pri razumevanju ustroja tega literarnega besedila. V zagati se znajdemo že pri poskusu, s kom naj izenačimo Prešerna. S pripovedoval-

cem ali s Črtomiro, saj nista istovetna? Če bi bil Prešernov namen verzificiranje zgolj lastnega ljubezenskega neuspeha, potem verjetno ne bi napisal snovno, motivno, zgradbeno, verzno in stilno tako zahtevnega besedila, ki ga nikakor ni mogoče utesniti v ožino sočasne pesnikove biografije. To je pretiravajoče počel del starejšega prešernoslovja, ki mu avtor priročnika dogmatsko pritrjuje (prim. 125–127), čeprav novejši prešernoslovje ne goji več takšnih opravil. Avtor priročnika – kot je bilo že povedano – našteva tudi takšne raziskave (prim. 135, 138), vendar se mu ne zdi vredno, da bi jih tudi upošteval. Tako ravna še z drugo novejšo strokovno literaturo v drugih poglavjih priročnika. Ob biografiziranju takšne vrste se vsiljuje vprašanje, kaj bi avtor storil, ko bi moral periodizirati npr. Byronov literarni razvoj. In Wilde, Verlaine, Rimbaud, Gide itd.? Čas bi že bil, da bi literarni zgodovinarji nehali vojeristično brskati po zasebnem življenju literatov. Če jim je toliko do njihovih ljubezenskih štorij, naj jih objavljajo posebej, vendar bolj obširno in manj svetohlasko kot doslej. Bralcev ne bo (z)manjkalof Tam naj tudi navajajo dejstva iz življenja prednikov; v priročniku namreč piše, da so Vodnikov »kupčeval(i) z žvino, vinom in platnom«, (85) Kaj pomaga ta podatek pri dojetju njegovih pesmi, ni jasno. Če bi bila biografija nujno potrebna za to, potem sploh ne bi mogli razumeti ljudskega slovstva, katerega avtorji niso znani. Podobno velja za dela sodobnih piscev, ki jih spremlja le nekaj vrstic na zavihku knjige. Logika priročnika je vendarle ugotovljiva: njegov namen ni toliko osvetliti dijaku literarne tokove, marveč prikazati ustvarjalce kot sekularizirane mučence, ki so zaradi svojega največkrat težkega življenja doživeli posmrtno (ne)slavno vnebovzetje v narodovo prosveto; njihova dela pa naj ne bi bila nič drugega kot dokument nelahke zemeljske usode. Za dekoracijo je dodano še nekaj zgodovinskih in družbenih malenkosti – največkrat citatov – o »naprednosti, boju za pravico« itd. Kako vzgojno osladno zveni npr. tale stavek o Linhartu: »Bil je čist, klen značaj, ki je povsod iskal resnico in jo tudi odkrito izpovedoval.« (82) Zraven je že slišati učiteljev glas, ki vabi k zgledovanju. Zanimivo je, da se pri drugih učnih predmetih, posebno naravoslovnih, ne ukvarjajo z življenjepisi znamenitih izumiteljev, kaj šele z biografiziranjem njihovih odkritij in izumov nekako v tem smislu: Einsteinova relativnostna teorija je izraz nepretrirano redoljubnega modernega fizika, ki se kaže v neurejenih oblačilnih navadah in ljubezni do violine, živčnega v dobi imperializma. – Samo poučevalci književnosti naj bi nadaljevali pozitivistično tradicijo »doneskov« k nepozabnim »životopisom« naših oboževancev na polju milih nam muz.

Kljub zvestobi takšnemu izročilu se je znašel avtor v precepu pri sodobni slovenski književnosti, kajti tu ni nihče raziskoval prednikov posameznih ustvarjalcev niti njihovih morebitnih prekupčevalskih strasti, kaj šele žensk, po katerih bi lahko starejši raziskovalci periodizirali njihova

dela. Razen tega je večina pisocih še živa in jih verjetno kljub (literarnozgodovinski) častihlepčnosti ne mika, da bi kdo začel stikati po njihovi zasebnosti. Če je mogoče sklepati po nekaterih izjavah v Hofmanovih Pogovorih s slovenskimi pisatelji (1978; prim. 96, 450, 488), bi utegnila rešiti stisko slovenskega literarnozgodovinskega pozitivizma samo policija. Ker pa ni videti, da se bo kaj takega kaj kmalu zgodilo, je moral avtor takšen način raziskovanja opustiti in – očitno nerad – končno upoštevati vsaj nekatere ugotovitve mlajših literarnih zgodovinarjev. V središču njihove raziskovalne pozornosti pa ni več ustvarjalec, temveč njegova literarna besedila. Premik v avtorjevem načinu obravnavanja je najprej opazen v literarnovrstni razdelitvi gradiva in v terminološki zmedi, ki je nastala zaradi ne dovolj premišljene in slabo ali celo nedefinirane rabe pojmov. Uporablja namreč tudi takšne, ki so se ali pa se še uporabljajo pejorativno večinoma v publicističnem pisanju z namenom, da bi očrnil pred veliko množico občinstva nekatere literarne pojave. Avtor priročnika je na strani teh varuhov, toda najbrž si ni upal zaradi mlajše generacije literarnih zgodovinarjev popolnoma prezreti avantgardne književnosti, ker bi tako povsem razkril svojo konservativnost. Zato jo raje prekrije z navidezno resnobo in količinsko širino pri omenjanju najmlajših ustvarjalcev, toda kjer le more, se obregne nad njimi. Izza prevzetih oznak mu nenehno uhaja moralistično pojmovanje književnosti, ki nima v resno in strokovno pretehtanem priročniku kaj iskati. Celo nekateri starejši ustvarjalci mu rabijo za frazerski obračun z avantgardističnimi, ko zapiše, da za prve lirika »ni igračkanje z besedami ali samozadovoljevanje z larpurlarističnim kopičenjem metafor zaradi metafor niti sporočanje ne-doživljenih misli in narejenih čustev, a tudi ne prevračanje v razumskih, prisiljenih, izumetničenih besednih akrobacijah in verbalističnih vragolijah.« (355) Za kakšno vrsto lirike se avtor navdušuje, je mogoče razbrati iz njegove predstavitve Kosovela:

»Srečko Kosovel je moral že zgodaj zapustiti kraške gmajne, bore in skalnate vasice. V Ljubljani si je v domotožju zamišljal kraško pokrajino in sanjaril o jeseni. Slikal je bele, kraške poti v drobnem jesenskem dežju, ko le brinovke (prav: brinjevke! Glej Kosovelovo Zbrano delo I, 1964, s. 431!) – samota na Krasu postaja neznosna. Pesnik nima nikogar, sam je, smeh mu je zamrl (...).« (303)

Takšno pisarjenje pomeni razvrstitev Kosovelovega pesništva, ker ni v njem nobene idejne, stilne in verzološke razčlenitve, ampak samo razčustvovano primitivno obnavljanje posameznih stihov, ob katerih je postalo rosnó avtorjevo presunjeno oko. Morda je bilo to krivo, da manjka razčlenitev celotne Kosovelove ekspresionistične stopnje. Celo omembe naslova Ekstaza smrti in Tragedija na oceanu ni nikjer. Konstruktivistične pesmi omeni avtor le s tremi citati treh raziskovalcev Kosovelovega dela, ki so povezani

tako, da zbuja dvom o njihovi literarni vrednosti, še bolj pa o sodobnem avantgardizmu. To je spet dokaz avtorjeve pristranskosti pod navidezno nepristranskostjo, ki naj bi jo ustvarjalo posebno imenovanje skoraj vsakogar, ki je izdal v zadnjem desetletju kakšno knjigo (prim. 355–433). Skratka, bibliografija kot alibi!

Zastarelosti in nenatančnosti je v priročniku toliko, da ni mogoče omenjati vseh. Za predstavo njegove »tehnosti« naj zadostuje le nekaj primerov. Kot grozljivo znamenje omalovaževanja novejših raziskav deluje avtorjevo vztrajanje, da je Trubar povzdignil v slovenski knjižni jezik dolensko narečje (prim. 39, 45), čeprav je Jakob Rigler dokazal, da je bil to tedanji ljubljanski govor (J. Rigler, Začetki slovenskega knjižnega jezika, 1968). Posebno »natančne« so tudi oznake literarnih tokov, npr.:

»Navduševali so se (romantiki, op. M. D.) za nenavadne prikazni, za nenavadne ljudi in kraje. (...) Jedro romantike je hrepenenje po daljavi, poglobljanje v človekovo čustvenost, beg v vesoljstvo (...). Vendar pa združuje romantika hrepenenje po neskončnosti in daljavah z željo, da se nekeje utrdi in ustali.« (98, 99)

Ko piše o slovenski novi romantiki, ki jo seveda imenuje »moderna«, globokoumno pribije:

»Moderna slovenska književnost je nastopala v znamenju hrepenenja po lepoti, resnici in pravici. Iz tesnih družbenih slovenskih razmer si je želela širine in prostranstva.« (229)

Medtem ko se že osnovnošolski prvošolček seznanja s teorijo množic in začne spoznavati eksaktnost, pa srednješolskega dijaka poneumlja literarnozgodovinski priročnik z meglenim literariziranjem, namesto da bi mu posredoval čim bolj natančne razlage literarnih pojavov. V pričujočem priročniku se obravnava lirskih besedil, kot priča Kosovelov primer, ne dvigne nad obnavljanje verzov, pri ostalih pa ne nad navajanje fabule. Zraven si avtor pogosto pomaga s citati znamenitih Slovencev in drugih ljudi, za katere je treba reči, da večinoma ne govorijo literarnozgodovinsko, ampak največkrat publicistično o hlapno ali ideološko. Ponekod preveč podlega svoji citatni vnemi, zato se mu zgodi, da obsega oznaka s citatom, ki naj bi karakterizirala Tolstoja, toliko kot celotno poglavje o Gregorčiču. Priročnik pa je posvečen slovenski književnosti! Senzacijo utegne povzročiti trditev »V pesništvu zavrača naturalizem ustaljene metrične oblike« (188), saj je doslej veljalo, da se ta literarna smer sploh ni uveljavila v liriki.

Avtorjeva »natančnost« se še posebej razodeva v njegovih stilnih oznakah. Npr. Finžgarjeva dela so napisana »v živi, sočni in kleni domači besedi« (256), Vrančev jezik je »naraven, nazoren, stvaren, slikovit, prepleten z dialektizmi« (323), za Kosmačevega pa je značilno »preprosto in jasno izražanje, ki podaja govor kmečkih ljudi« (333). Kot da nista Breda Pogorelec in Jože Toporišič napisala ničesar o stilu in da je torej treba še vedno mlatiti puhlice, ki so posejane po celem priročniku! Tako npr. avtor zapiše, da Šalamunov slog »ne sega čez mejo rebusa« (380), dela Vladimira Kavčiča pa so zanj »kdaj pa kdaj dolgovozna in utrujajoča« (408), vendar se ne zaveda, da sam ne sega s takšnimi izjavami »čez mejo čvekanja«. V mesečniku Prešernove družbe, v Obzorniku 79, št. 1, v članku Zapiski o našem jeziku se je eden izmed obeh dvojčkov-avtorjev priročnika, Stanko Janež, spotikal nad preteklikom, povedjo, poetiko in dr., ne da bi preučil strokovna dela, ki so te »sporne« termine utemeljila, sicer ne bi bilo opazno iz njegovega članka tako diletantsko pojmovanje jezika in književnosti. V svoji čistunski vnemi bi lahko najprej pomel po svojem priročniku, v katerem mrgoli »struj«, »novinarjev« in še česa, kar dokazuje, da se ne more odreči (novo)ilirističnim obogatitvam slovensčine.

Priročnik je izšel z navedbo, da ga je »potrdil Republiški sekretariat za šolstvo SRS« za gimnazije in strokovne šole že l. 1964 (!). Čudno, da ni potrdil še Kleinmayrove Zgodovine slovenskega slovstva iz l. 1881 ali pa kakšne druge literarnozgodovinske relikvije, za katero bi mu poskali vsaj bibliofili. Menda ni usmeril vse svoje pozornosti boju proti »elitističnim« gimnazijam? Po kakšnem ključu so bili izbrani za »strokovne recenzente« Anton Ingolič, dr. Helena Stupan in Jože Šifrer, izmed katerih se nihče več intenzivno ne ukvarja v zadnjem desetletju s slovensko literarno zgodovino, ni jasno. Založbin blagoslov na koncu priročnika (489) potrjuje misel, da ni nihče od njenih ljudi pregledal, ali in kako je dopolnjen, sicer ni mogoče verjeti, da bi takšen, kot je zdaj, izšel. Morda se za vsem skriva zasluzkarstvo, saj vemo, da so naklade del, ki so namenjene šolski rabi, velike in številno kupcev prav takšno. – Iskreno sočustvujem z dijaki, ki bodo postali nemočne žrtve nerazsodnih srednješolskih poučevalcev književnosti; tistih, ki jim bo ta priročnik pomenil alfo in omego slovenske literarne zgodovine. Želim si, da bi bilo takšnih čim manj.

Marijan Dolgan
SAZU v Ljubljani

Petnajsti seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Petnajsti jubilej so prireditelji tradicionalne polletne šole slovenskega jezika, literature in kulture počastili predvsem delovno: z utrditvijo nove oblike seminarskega dela, z znanstvenim simpozijem, pa tudi z nekaterimi dopolnitvami v organizaciji. Seminar prireja v okviru Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani PZE za slovanske jezike in književnosti in je posebna enota Fakultete, sodelujejo pa delavci zlasti tistih enot Filozofske fakultete, ki se ukvarjajo s slovenistiko v širšem pomenu, delavci s pedagoških akademij in SAZU. Tako se seminar z mednarodnim znanstvenim simpozijem uveljavlja vse bolj kot osrednja slovenska prireditev z namenom seznanjati svet s slovenskim življenjem in kulturno ustvarjalnostjo. Ker je seminar doslej to nalogo zgledno opravljal, si je pridobil ugled v okviru Univerze, pa tudi v širšem družbenem okviru, kar se nazadnje kaže s primerno pozornostjo javnih občil. Seminar finančno omogočajo vse tri skupnosti, Izobraževalna, Kulturna in Raziskovalna, del sredstev za simpozij pa je bil krit iz seminarske rezerve.

Organizacijska struktura seminarja. Seminar pripravlja organizacijski odbor, v katerem je devetnajst članov iz PZE (L. Črničev, A. Derganc, mag. J. Dular, dr. Helga Glušič, dr. F. Jakopin, mag. H. Jug-Kranjec, dr. V. Kalenič, dr. M. Kmecl, dr. J. Koruza, M. Kranjec, dr. M. Orožen, dr. B. Paternu, dr. B. Pogorelec, dr. J. Rotar, dr. A. Skaza, dr. A. Šivic-Dular, dr. J. Toporišič, dr. F. Zadravec, J. Zor) in T. Kovačič iz Zamtesa. V letu 1979 je zaupal izvedbo seminarja in simpozija ožjemu odboru, v katerem so bili B. Pogorelec kot predsednica, H. Glušič kot podpredsednica in B. Paternu kot vodja simpozija. V ožjem odboru izdelane programske zasnove simpozija in seminarja, spremne prireditve in predlogi za osebno podelitev štipendij udeležencem je sprejel in dopolnil organizacijski odbor; pri izdelavi simpozijskega programa je sodeloval kot predstavnik neslavističnih nacionalnih strok, ki so združene pod skupnim pojmom kultura, predsednik sveta Znanstvenega inštituta Fakultete dr. N. Sumi. Čeprav delež neslavističnih strok pri obeh prireditvah ni majhen in je tudi sicer težnja po interdisciplinarnem povezovanju, doslej pravega ustvarjalnega dialoga pri snovanju programa nismo znali ustvariti; v nemajhni meri je za to nedvomno kriva značilna (in po mnenju poročevalke škodljiva) tradicionalna zaprtost strok. V korist obeh naših prireditev bo, če bomo to stanje znali preseči. Novost letošnje prireditve je v iskanju dolgoročne usmeritve, ki je bila sklenjena za simpozijijski del seminarja, medtem ko je seminar takšno usmeritev že prej dosegel v organizacijskem, ne pa v vsem tudi v vsebinskem pogledu

(tu je treba predvsem omeniti problemsko informacijo iz literature, deloma tudi kulture, manj skladnosti je v zasnovi jezikoslovja). Zdi se, da sta organizacija seminarja in tudi vsebinska zasnova dosegli že tako stopnjo, da se pojavlja kot resen problem vprašanje metodike sporočanja o slovenskem narodnem bivanju.

Simpozij (od 28.–30. junija) je ob pomoči predsednice in tajnice pripravil dr. B. Paternu. Pri snovanju je bilo posebej poudarjeno, da gre za začetek sistematične meddisciplinarne razprave o nekaterih temeljnih vprašanih slovenske kulturne ustvarjalnosti (v okviru fakultetnega kulturološkega projekta); za začetek pa ni bilo izbrano zgodnje srednjeveško izhodišče, tudi ne šestnajsto stoletje, ampak obdobje klasicizma in razsvetljenstva v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. K udeležbi so bili za področje jezika in literature povabljeni poleg jezikoslovcev in literarnih zgodovinarjev slovenistov in primerjalnih zgodovinarjev tudi jugoslovanski in tuji slovenisti in slavisti (zlasti pri tujih znanstveno delo v slovenistiki izvira iz pobud, ki so jih dobili z udeležbo na seminarju), medtem ko so bili na področju kulture vabljeni samo slovenski raziskovalci, ki so prispevali poglede na to obdobje s področja filozofije, zgodovine, etnologije, zgodovine šolstva, umetnostne in glasbene zgodovine. Simpozija se je udeležilo 10 literarnih zgodovinarjev, 13 jezikoslovcev in po en zastopnik omenjenih strok, skupaj 28. Z vseh področij so prikazali bodisi novo gradivo, metodološke pristope, bodisi nove sintetične poglede. Živahna razprava je opomnila, da bi bilo v prihodnje koristneje povezati področja s skupno tematiko. Povzetki referatov so bili razmnoženi pred simpozijem, sami referati pa bodo natisnjeni v posebni publikaciji. Udeležence simpozija je sprejel podpredsednik ljubljanske mestne skupščine N. Lukež; posebej zanje je priredil koncert Ljubljanski baročni trio pod vodstvom prof. Klemena Ramovša. Simpozij in seminar je povezala skupna študijska ekskurzija na Kras in v Vipavsko dolino.

Seminar (od 1. do 14. julija 1979) je imel dva temeljna programa in dopolnilni program. Osrednji temeljni program za večino udeležencev je vseboval neobvezna tečaja iz dialektologije (T. Logar) in zgodovine slovenskega knjižnega jezika (M. Orožen) – po eno uro dnevno, obvezen lektorat slovenskega jezika (po tri ure dnevno) in po eno ali dve predavanji iz jezika, literature ali kulture, Drugi temeljni program za tiste zamejce, ki se knjižnemu jeziku šele privajajo, je imel dopolnilni lektorat (po eno uro), obvezni lektorat in po eno dvojno uro preglednega predavanja iz slovenske zgodovine (V. Melik) in literarne zgodovine (Š. Kink).

Lektoratov je bilo letos dvanajst; za lektorje, ki jih povezuje in vodi H. Jug-Kranjec, je značilno,

da jih več kot polovica dela kot lektorji slovenskega jezika na tujih univerzah, kar jih usposablja tudi z metodičnega stališča; prav zaradi tega so ljubljanski lektorati deležni vesplošnega priznanja udeležencev. Osnovni učbenik za lektorske tečaje je Slovenščina za tujce Hermine Jug-Kranjec, ki smo ga lani prvič, letos pa ponovno izdali.

Od predavanj jih je bilo šest iz jezikoslovja, eno kulturno-zgodovinsko je bilo na meji med jezikoslovjem in literaturo, sedem iz literature in šest iz kulture (arheologija, zgodovina, kulturna zgodovina, etnografija, umetnostna zgodovina, muzikologija). Jezikoslovje je seglo letos v veliki meri v zgodovino (B. Pogorelec, Slovenski jezik: jezikovna politika in praksa; J. Toporišič, Norma in predpis v zgodovini slovenskega knjižnega jezika); A. Šivic-Dular, Urban Jarnik – jezikoslovec in slovarnik; F. Jakopin, K vprašanju ruskih jezikovnih prvin v slovenščini; A. Vidovič-Muha, Privedniške zaimenske besede; medtem ko je bilo deloma mejnega značaja predavanje J. Čara Sodobna pesniška ustvarjalnost v severovzhodni Sloveniji. Literarna veda je nudila pregled, s kulturološkim predavanjem pretrgano od srednjega veka in 16. stoletja dalje (P. Simonič, Kulturnozgodovinski pomen renesančnega humanizma pri Slovencih; M. Kmecl, Problematika slovenske proze v 19. stoletju; B. Paternu, Poglavje iz tipologije slovenske proze 19. stoletja; F. Zdravec, O prozi Ivana Cankarja; J. Koruza, Ekspresionistična črtica Slavka Gruma; H. Glušič, Slovenski kmečki realistični roman v 30. letih; I. Cesar, Struktura Balade o trobenti in oblaku Cirila Kosmača ter M. Dolgan, Sodobna slovenska pripovedna proza med deskripcijo in alegorijo). Iz strok, zbranih pod razdelkom kulture, so predavatelji prikazali aktualne probleme, vidike in spoznanja (T. Bregant, Arheološki prispevki k pojasnitvi stavbnega razvoja starega gradu nad Celjem; J. Prunk, Aktualnost Speransa; S. Kremenšek, Težnje v slovenski etnološki teoriji in praksi v 20. stoletju; T. Brejc, Sodobne teorije umetnostne zgodovine pri nas in v svetu; B. Loparnik, Pomen Marija Kogoja v slovenski glasbi). Predavanja so bila objavljena v posebnem zborniku; uvodno pojasnilo o rasti Seminarja je dopolnjeno s tematsko urejeno bibliografijo referatov. Seminarski zbornik je skupaj z drugimi publikacijami mogoče kupiti v knjižnici PZE za slovenske jezike. Seminar je bil obogaten z dodatnim programom, ki je vseboval dobro obiskane laboratorijske vaje iz slovenske izgovornjave; organizirani sta bili dve okrogli mizi; prvo na temo Družbeni sistem v Jugoslaviji in Kardeljeva politična misel je ob pomoči J. Prunka vodil mag. Savin Jogan, drugo iz družbene geografije o procesu prehajanja v urbano družbo je vodil V. Klemenčič (ilustrativno razstavo o tem so pripravili sodelavci Inštituta za geografijo). Z našim življenjem so se udeleženci uradno seznanili še na obeh ekskurzijah, v Vipavi so izvedeli o samoupravljanju in njegovem izročilu v Kmetijskem kombinatu Vipava, s šolstvom pa so se seznanili na obisku osnovne šole v Podčetrtku. Si-

cer sta bili ekskurziji zasnovani tako, da pomagata nazorno prikazati ne le dve diametralno različni kulturno-geografski področji, ampak tudi naglo spreminjanje podnebnih, geografskih, kulturnih razmer v slovenskem prostoru. Razen tega je veljala pozornost tudi krajevni zgodovini od antike do danes. Na prvi ekskurziji na Kras in v Vipavsko dolino smo se ustavili na Vrhniki, v Podnanosu, v Vipavi, Zemonu, na Gorjanskem, v Svetem pri Komnu in v Tomaju (vodili so N. Šumi, T. Logar, J. Koruza, B. Pogorelec, B. Paternu in drugi); na drugi ekskurziji smo se ustavili na Trojanah, v Šempetru, na Starem gradu v Celju, na Sv. Roku nad Šmarjami, v Rogaški Slatini, na Knežec zaradi dežja ni bilo mogoče, in v Podčetrtku (vodili so T. Logar, T. Bregant, N. Šumi, M. Kmecl, F. Jakopin, B. Pogorelec, tov. Lešnikova in drugi). Poleg tega je bilo seminarsko življenje dopolnjeno z dvema umetniškima večeroma, večerom pesmi Svetlane Makarovič (recitali sta avtorica in Jerca Mrzel) in recitalom ljudskih balad, ki jih je po gradivu Glasbeno-narodopisnega inštituta SAZU pela Bogdana Herman. Udeleženci so si razen tega ogledali razstavo Ivane Kobilice, obiskali Inštitut za slovenski jezik, posebej zainteresirani pa še zbirke in NUK in Slovanski knjižnici ter si ogledali Semeniško knjižnico kot zgled stare biblioteke.

Seminar so pozdravili predstavniki univerze, SAZU, Republiškega komiteja za vzgojo in izobraževanje, Filozofske fakultete in drugih jugoslovanskih seminarjev. Udeležence Seminarja je ob zaključku sprejel rektor Univerze Edvarda Kardelja, dr. ing. Slavko Hodžar, zamejske Slovence pa predsednik IO Kulturne skupnosti Slovenije Ivo Tavčar.

Udeleženci. Od 123 udeležencev seminarja jih je bilo 80 Neslovencev in 43 Slovencev, pretežno zamejcev iz Italije (Trst, Gorica, Beneška Slovenija in Koroška, nekaj je bilo izseljencev oziroma njihovih potomcev). Iz Argentine je bila 1 udeleženka, iz Avstralije 2, iz Avstrije 25, od tega 18 slovenskih Korošcev, 3 so bili iz Belgije, 4 iz CSSR, 1 iz Danske, 4 iz Francije, 31 iz Italije, od tega 25 zamejskih Slovencev, iz drugih jugoslovanskih središč 10, iz Madžarske 5, iz Nemške demokratične republike 4, iz Zvezne republike Nemčije 6, iz Nizozemske 1, iz Norveške 1, iz Poljske 12, iz Romunije 1, iz Španije 1, iz Sovjetske zveze 3, iz Švedske 1, iz Velike Britanije 3, iz ZDA 3.

Po poklicu so prevladovali slavisti, znanstveni delavci in bibliotekarji (28), slušatelji slavistike in nekaj drugih strok (59), poleg tega 4 prevajalci, 3 novinarji, profesorji in učitelji (17) iz drugih strok (pravniki, socialni delavec, bolničarka, uradniki – 12).

Sporočilo o današnjem trenutku slovenistične znanosti iz zornega kota Slovencev se je zaradi tako pestrega sestava udeležencev nujno prepletalo s potrebno informacijo o slovenskem življenju in kulturni ustvarjalnosti, informacijo, ki je v pogosto zastarelih ali s tujega gledališča zasno-

vanih priručnikov ne morejo dobiti. Kljub dobremu sprejemanju in vidni delavnosti udeležencev ostaja še zmeraj pred nami naloga, kako poskrbeti za izčrpen in kar se da sintetičen vpogled v najbolj pomembne značilnosti slovenskega življenja. Čeprav je seminar šola in ne priložnost za znanstveno razpravo (posebej zdaj, ko je za to na voljo simpozij), je vendarle mikavna priložnost za izoblikovanje znanstveno utemeljene komunikacije o slovenski kulturi.

Breda Pogorelec

Predsednica Petnajstega seminarja slovenskega jezika, literature in kulture
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Tretja jugoslovanska onomastična konferenca v Dubrovniku

Jugoslovanski medakademski odbor za onomastiko, ki ga je za Ljudevitom Jonkejem prevzel Josip Hamm, prireja vsako drugo leto delovno srečanje jugoslovanskih imenoslovcev; prvo srečanje so pripravili črnogorski slavisti leta 1975 (zbornik referatov je izšel lansko leto), drugo je organiziral onomastični odbor Makedonske akademije znanosti in umetnosti jeseni 1977 (zbornik izide v tem mesecu) v Skopju in tretje so pripravili člani hrvaškega odbora, ki ga vodi Milan Moguš. Udeleženci so na konferenci v Dubrovniku (od 10. do 13. okt. letos) prebrali blizu 60 referatov iz območja antroponimije in geografske terminologije; zaradi pomanjkanja časa nekatera poročila niso bila predstavljena na konferenci, bodo pa objavljena v skupnem zborniku, ki ga bodo izdali v Zagrebu pri Jugoslovanski akademiji znanosti in umetnosti pred četrto konferenco; to mora organizirati slovenski onomastični odbor oktobra 1981.

Tretje srečanje jugoslovanskih imenoslovcev je nedvomno dokazalo, da se je ta veda v zadnjih letih pri nas utrdila in zajela nove raziskovalce iz vrst jezikoslovcev, zgodovinarjev, sociologov, geografov in etnologov; očitno je tudi, da so imenoslovci svoje metode preučevanja bolj uskladjali, tako da so tudi njihova spoznanja in ugotovitve bolj pregledna in lažje preverljiva. Vendar kljub temu ne bi mogli zapisati, da na konferenci ni bilo slišati anekdotično obarvanih ali celo tendencioznih interpretacij imenskega gradiva, ki ga je treba velikokrat šele izluščiti iz drugojezičnih zgodovinskih dokumentov.

Na konferenci so bile zastopane vse jugoslovanske republike in obe pokrajini; najmočnejše je bila zastopana Hrvaška, vidnejše tudi Makedonija in Srbija, medtem ko je bila BiH letos številčno šibkejša, a je vseeno preseglala našo skupino (4). Opazno se je povečalo število albanskih referatov iz Prištine, ni pa bilo imenoslovcev z madžarskega jezikovnega področja v Vojvodini, čeprav imajo svoj hungarološki inštitut. Na konferenci so aktivno sodelovali tudi gostje iz tujine: R. Katičič iz dunajske univerze, E. Eichler in J. Schult-

heis iz leipziškega onomastičnega središča in K. Rymut, predstavnik poljskega imenoslovja in urednik revije *Onomastica*.

Prva dva dneva sta bila namenjena obravnavi vprašanj antroponimije v vseh njenih razsežnostih; več predavateljev je analiziralo osebna imena v starih listinah glede na jezikovno pripadnost in izvor, nekateri so zasledovali usodo osebnih imen v krajevnih in rečnih imenih, drugi so poskušali prikazati besedotvorne vzorce za tvorbo osebnih imen v različnih jugoslovanskih jezikih; nekaj referentov je obravnavalo naglasna vprašanja (npr. S. Vukušić iz Pule). Čeprav je bilo na programu iz zemljepisne terminologije manj referatov (tretji dan), so avtorji zbrali veliko novega gradiva, ga analizirali in klasificirali; najbolj vsestransko so se teh vprašanj lotili makedonski jezikoslovci, pri katerih se je vidneje pokazalo, da imajo dobro organizirano znanstveno zaledje v inštitutu za makedonski jezik.

O splošnih vprašanjih imenoslovja in o njegovem mestu v okviru filologije je govoril Radoslav Katičič. Poudaril je pre malo upoštevano dejstvo, da je imela onomastika pomembno vlogo pri razkrivanju zgodnjih obdobij zgodovine jezikov, da je njena vloga neizpodbitna v primerjalnem jezikoslovju in v drugih bližnjih disciplinah. Imenoslovje bi se moralo torej pomakniti z obrobja jezikoslovnih znanosti v njihovo središče; še posebej to velja za jugoslovansko ozemlje, kjer prav imena lahko osvetlijo marsikatero neznancko v jezikovnem spletu na Balkanu. Josip Hamm je prikazal vlogo morfonologije v imenoslovju in povezal te pojave z ustreznimi pri občnih imenih. O skupnih potezah v onomastiki zahodnih in južnih Slovanov sta poročala Ernst Eichler in Kazimierz Rymut.

Večje število referentov je obravnavalo vprašanja jezikovnih stikov in njihovega učinkovanja pri oblikovanju imen, osebnih in drugih. Tako je prikazal makedonsko zastopanost osnove **alb(h)obel* v makedonski onomastiki klasični filolog P. Hr. Ilijevski, zgodovinarji in jezikoslovci iz Prištine so z zanosom (a deloma nekritično) obravnavali razmerja med staroilirskimi (albanskimi), vlaškimi, turškimi, srbskimi in hrvaškimi prvimi v imenih starih srbskih in turških listin Kosova. O osebnih imenih pri bosenskohercegovskih Muslimanih sta predavala Srdan Janković iz Sarajeva in avtor slovarja »Muslimanska imena orientalnog porijekla u Bosni i Hercegovini« Ismet Smailović iz Banjaluke. Milica Grković iz Novega Sada je analizirala glede na izvor imena v Dečanskih »hrisovuljah« iz prve polovice 14. stoletja. Več referentov se je lotilo bogatega imenskega gradiva z območja Dalmacije in Primorja, kjer je stik med slovanskim in romanskim življenjem najlepše izpričan prav v imenih. Tudi samo ime *Dubrovnik*, ki ga je Petar Skok razložil kar naravnost iz slov. *dubrava* ali *dubrova*, je po Žarku Muljačiću (naslonitev na sintagmo: *Castellu(m) de Epidauru novo*) in Valentinu Putancu (naslonitev samo na *Epidaurum*) dobilo novo razlago v referatu Daniela Alerića iz Zagreba

(naslanja se na zvezo *ad urbe(m) nova(m)*, ki naj bi v slovanskih ustih sprožila stik s tako pogostnim imenom *dubrava*. Najbrž ni odveč, če tu ponovimo ugotovitev konference, da bi morali pri obravnavi imen natančneje poznati vse jezike, ki so sodelovali v določenem območju pri nastajanju imenskega fonda. Samo na ta način bi se lahko izognili razlagam »na oko« ali »od oka«, ki se velikokrat opirajo samo na slučajno glasovno enakost.

Med referati iz Slovenije so bili trije iz antroponimije in eden iz zemljepisne terminologije. Alenka Šivic je predavala o arealu priimkov na –(j)ava, Mate Šimundič iz Maribora o neznanih hrvaških osebnih imenih iz 9., 10. in 11. stoletja, Franc Jakopin o vprašanju priimkov na Koroškem in jezikovni meji ter France Novak o slovanski jamski terminologiji.

Med hrvaškimi referenti naj posebej omenimo prispevek enega najvidnejših jugoslovanskih onomastikov Petra Šimunovića, ki je predstavil svoj pogled na razvoj tkim. imenske formule v hrvaški antroponimiji; zelo čist in strog prijem v obravnavi imen na terenu je pokazala Mira Menac v poročilu o sestavi osebnih imen Milne na Braču; za primerjavo s stanjem v Sloveniji je bil karseda poučen prikaz pogostnosti priimkov na Hrvaškem v referatu Vesne Zečević. V aktualna vprašanja sociologije imen je posegel Rudolf Filipović s predavanjem o usodi hrvaških priimkov v ZDA; o adaptaciji tujih imen v knjižnem jeziku sta predavala Antica Menac (o ruskih imenih na Hrvaškem) in Dalibor Brozović (transkripcijska načela pri prevzemanju imen »tretjega« sveta).

V našem poročilu je ostalo neomenjeno marsikatero predavanje, ki bi omembo zaslužilo; morali smo se omejiti na nekaj sklopov, v upanju, da bo kmalu izšel zbornik, ki bo predstavljal celotno delo tretje onomastične konference.

Franc Jakopin
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Kam lahko sežejo ponaredki?

V bolgarski filološki reviji *Paleobulgarica* III (1979), 2, str. 94-95 je Matej Rode iz Celja objavil v ruščini prikaz Nahtigalovega zbornika, ki je izšel ob stoletnici njegovega rojstva v Ljubljani (1977); ocenil je tiste prispevke, ki obravnavajo neposredno ali posredno vprašanja stare cerkvene slovanščine (11). Ni dvoma, da je treba Rodetovo prizadevanje pozdraviti, saj je s svojo oceno seznanil nov krog tujih slavistov z vsebino zbornika in predstavil široki strokovni javnosti del naše aktivnosti. Toda če prispevek natančno preberemo, nas obide nekakšna slutnja, da se je vanj vmešavala neznan roka, ki je celo znotraj narekovavej v citiranih naslovih razprav spremenila termin »staroslavjanski« v »starobolgarski«. Da je stvar še bolj paradoksalna, se je to zgodilo priznanima ruskima jezikoslovcema A. S. L'vovu in A. E. Suprunu. Prvi je v Nahtigalovem zborniku (str. 183-199) objavil razpravo »Staroslavjanske *spobota/sobota* i *nedê/a*«, drugi pa na straneh 453-463 prispevek z naslovom »Staroslav. *oba na desête*«. Komentar ni potreben!

Franc Jakopin
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Iz dela Slavističnega društva Slovenije

Predlog priporočil devetega kongresa zveze slavističnih društev Jugoslavije slavističnim društvom

Kongres Zveze slavističnih društev Jugoslavije je posvetil veliko pozornost reformi vzgoje in izobraževanja v srednjem usmerjenem šolstvu. Razprave v plenumu in v sekcijah so bile bogate, raznovrstne in kritične. Za izhodišče so jim bila stališča resolucij zvezne skupščine, 10. in 11. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije, republiških in pokrajinskih kongresov.

Za reformo vzgoje in izobraževanja v usmerjenem šolstvu je bilo do danes veliko storjenega, vendar prvi rezultati kažejo tudi na velike težave in razlike med republikami in pokrajinami, kar se kaže v zasnovah, v učnih načrtih in programih materinega jezika in književnosti glede

na funkcijske, izobraževalne in vzgojne cilje ni dano ustrezno mesto. Kongres predlaga, da se v SFR Jugoslaviji materinščini posveti večja pozornost, kar naj se pokaže v skupnih osnovah učnih predmetov in tudi v večjem številu učnih ur.

Izgradnjo učnih načrtov in programov je treba razumeti kot stalen proces spremljanja in dograjevanja teh dokumentov. Določiti je treba skupno jedro programa, pri tem pa pustiti prostor za zgodovinsko pogojene značilnosti jezikov in književnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Sodobni in funkcionalni pristop k pouku materinega jezika mora dobiti v skupnih osnovah posebno nalogo. Prizadevati se moramo, da bodo učenci s pomočjo sodobnih pripomočkov (radio,

televizija itd.) spoznali jezike drugih naših narodov in narodnosti, kar jim bo omogočilo medsebojno sporazumevanje.

Kongres predlaga, da se pripravi obvezen dogovorjeni skupni izbor avtorjev in književnih del narodov in narodnosti in svetovne književnosti kot jedro prihodnjega učnega programa. Razvrstitev gradiva v posameznih razredih naj bo urejena tako, da bodo učenci mogli brez težav prehajati iz enega okolja v drugo.

Kongres priporoča, da se z znanstvenimi metodami spremlja uresničevanje ciljev in nalog pri pouku jezika in književnosti. Posebej pa poudarjamo, da je pri uvajanju reforme potrebno zagotoviti materialne in kadrovske pogoje, potrebno pa je tudi izboljšati družbeni položaj prosvetnih delavcev v družbi samoupravljalcev, saj je pri uresničevanju ciljev in nalog reforme prav njihova odgovornost kar največja.

*Čedo Radović
Jovan Čadjenović
Dimitar Goguševski*

*Djurica Vinja
Dušan Petrović
Breda Pogorelec*

Zborovanje Slavističnega društva Slovenije z občnim zborom bo 24. novembra 1979. Krajevna slavistična društva naj izberejo svoje delegate za občni zbor. Kraj in čas bosta javljena kasneje.

Tajnica SDS:
Erika Kržišnik

Predsednica SDS:
prof. dr. Breda Pogorelec
